

HA 3 183

ERDÉLYI MÚZEUM.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

*f. v.
m.*

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

Dr. SZÁDECZKY LAJOS

TITKÁR.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapló
1895. év. 176. sz.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA.

1894.

TARTALOM:

La

Dr. Brássai Sámuel: Fejlődés és Erkölcstan	1
Dr. Márki Sándor: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában. I. közl. 1	1
Dr. Jankó János: Igriczek a Bihar-hegységben	3

Irodalmi Szemle.

Jankó János: Torda, Aranyos-szék és Toroczko magyar népe; bírálja dr. Kanyaró Ferencz	3
Rhoides az új görög nyelvkérdésről; ism. Pecz Vilmos	4
Furtwängler Adolf: A görög szobrászat remekművei; ism. —n.	5
Durm József: Az építészet története; ism. —i.	5
Egy híres francia festő. Larroumet: Meissonier; ism. i—n.	5
Az első magyar humorisztikus naptár. M—r.	5
Paget János Esq. életrata.	5
Márki Sándor: Amerika és a magyarok	5

Különlélek.

Jókai jubileuma	5
Halottaink. Sebesi Jób. Váradai Mór.	5
Socialista tanulók nemzetközi congressusa. F. L.	5
Hány ágyúja volt a törököknek Nándor-Fehérvárnál 1566-ban? Veress Endre.	5
A bukaresti egyetem (1864—1893.) F. L.	5
Folyóiratok szemléje	5
Szakosztályi értesítő	6
A szakosztály tagjai	6
Melléklet: Az „Erdélyi Múzeum” tíz évfolyamának tartalomjegyzéke.	

Felhívás és kérelem.

Az „Erdélyi Múzeum” az egyetlen folyóirat az erdélyi részekben, mely a bölcsélet-, nyelv- és történettudomány irodalmának művelésével és ismeretetésével foglalkozik, fő tekintettel mindig Erdélyre.

Az Erd. Múzeum-Egylet mindent elkövet, hogy ezt a folyóiratát menél magasabb színvonalra emelje, s hogy az erdélyi részekre ezt valóságos irodalmi központtá tegye. Ebből a célból alakította át két évvel ezelőtt negyedéves folyóiratát havi füzetekké.

Az erkölcsi siker, a szellemi támogatás örvedetesen növekszik, fokozódik; de a közönség pártolása nem áll arányban az Erd. Múzeum-Egylet anyagi áldozatával s munkatársaink buzgalmaival.

Felhívjuk azért és kérjük t. tagtársainkat, igyekezzenek az Erd. Múzeum-Egyletnek, s különösen szakosztályunknak híveket toborzani, tagokat gyűjteni, az „Erdélyi Múzeum”-ot ismerőseik között ismertetni, terjeszteni, s előfizetésre ajánlani.

Ez a legolcsóbb tud. folyóirat Magyarországon.

Megjelenik havonként (jul. és aug. kivételével) 3—4. ny. íven. Előfizetési ára (a szakosztály évi tagsági díja) vidéken 2 frt, Kolozsvárt 3 frt.

A kik a Múzeum-Egyletbe belépnek, az 5 frt évi tagdíj fejében az egylet egyéb kiadványával ezt is megkapják.

Belépésre jelentkezés vagy előfizetés bármikor történhetik, akár az év elejétől számítva (mely esetben az eddig megjelent füzeteket is megküldjük), akár a jövő évre.

Jelentkezések s előfizetések szakosztályunk elnökéhez intézendők.

ERDÉLYI MÚZEUM.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

XI. KÖTET.

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

Dr. SZÁDECZKY LAJOS

TITKÁR.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA.

1894.

018151

TARTALOM.

XI. I

I. Értekezések.

	Lap		Lap
Bálint Gábor: Minő fajúak a japánok (nipponiak)?	583	Az első magyar humorisztikus nap-tár. M—r.	51
— — A hindu vallások	649	Berzeviczy Albert: Közművelődésünk és a harmadik egyetem.	678
Békésy Károly dr.: A választási rendszer bírálata 127. 202. 359.	417	Szádeczky Lajos	678
Brassai Sámuel dr.: Fejlődés- és Erkölcsstan	1. 85. 154	Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. V. M.	458
Domján István: A székely-kérdés és Pauler Gyula új műve	488	Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Sz. L.	620
— — Cserei Mihály, a kálvinista.	670	Jankó János: Torda, Aranyos-szék és Toroczko magyar népe. Dr. Kanyaró Ferencz	39
Ferenczi Zoltán dr.: Wesselényi színjátszó-társasága Magyarországon	527. 592	— — Megjegyzések Kanyaró Ferencz úr bírálatára	172
Jankó János: A székelyek a Bihar-hegység	32	Kassai Gusztáv dr.: Kritikai megjegyzések Pecz Vilmosnak	389
Hindy Arpád: A székely mint szerkesztő	643	Király János: Pozsony város joga a középkorban. B. I	384
Lindner Gusztáv dr.: A kolozsvári Kalandos-társulatok 65. 140. 215.	373	Király Pál: Dácia története. Márki Károly Péter: Az alsó-fehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi-társulat hatodik Évkönyve. Téglás Gábor	617
Márki Sándor dr.: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában	17. 103	Kovács János: Paget János Esq. életírata	51
Moldován Gergely dr.: Székelyek-e a móczok?	343. 403	Lázár Gyula dr.: Angolország története. IV. k. M—r.	234
Szádeczky Lajos dr.: Erdély szerepe a magyar szabadságharcokban és az unió története	187	Márki Sándor: Amerika és a magyarok	52
Szigethy Lajos dr.: Cserei Mihály és Historiája	429	Mitrovics Gyula: A valóságokról. Pap Károly	509
Veress Endre: Észrevételek Hasdeu: Stratum és substratum cz. értekezésére	556	Moldován Gergely dr.: Az „Ungaria“. Veress Endre	177. 682
Versényi György dr.: Bodor Lajos	479. 546. 610	Petz Gedeon: Az indo-germán hangtan mai állásáról. Szamosi J.	456
Wertner Mór dr.: Két Lőrincz nevű erdélyi vajda	498	Pecz Vilmos: Válasz dr. Kassai Gusztávnak	460
— — Pál fia Miklós erdélyi vajda	664	— — Új görög nyelvtana. Cserep József dr.	628

II. Irodalmi szemle.

I. Hazai irodalom.

Alexander Bernát: Platon és Aristoteles szemelvények. —ef.	507	Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék. Melich János	236
		Szell Farkas: Bessenyei két munkája. Vass Miklós	569

<i>Szilády Áron</i> : Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből. <i>Melich János</i>	Lap 179
<i>Szilágyi Sándor</i> : Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XVII. k. B—e. <i>Trendelenburg</i> után <i>Brassai Samuel</i> : <i>Philosophia</i> a középiskolában	681 622
<i>Ürmössy Lajos</i> : Tizenhét év Erdély történetéből. <i>Junius</i> 1849-66	454
<i>Veress Endre</i> : Vitéz Mihály vajda ellenségei. <i>Krenner Miklós</i>	388

2. Külföldi irodalom.

<i>De Gerando Attila</i> : Az Al-Duna szorosai. <i>M</i>	459
<i>Desjardins Arthur</i> : A politikai szabadság a modern államban. <i>Dr. Balogh A.</i>	229
<i>Durm József</i> : Az építészet története. —i.	50
<i>Froede O.</i> : <i>Classica Philologia</i> . <i>Dr. Cserép József</i>	571
<i>Furtwängler Adolf</i> : A görög szobrászat remekművei. —n.	50
<i>Gérin K.</i> : XIV. Lajos és a szentszék. <i>G—y.</i>	512
<i>Krumbacher K.</i> : Középkori görög közmondások. <i>P. V.</i>	235
<i>Larroumet</i> : <i>Meissonier. i—n.</i>	50
<i>Paul Lafitte</i> : A politikai reformkérdésekről. <i>Dr. Balogh Arthur</i>	503
<i>Reissenberger L.</i> : A kerczi apátság. <i>Dr. Szádeczky Lajos</i>	563
<i>Rhoides</i> : Az új görög nyelvkérdésről <i>Pecz Vilmos</i>	47
<i>Roscher V.</i> : Politika és <i>Funck-Brentano</i> : <i>La Politique</i> . (Két mű a politikáról.) <i>Dr. Balogh Arthur</i>	386
<i>Sorel</i> történeti tanulmányai. <i>G—y.</i>	512
<i>Torma Zsófia</i> : <i>Ethnographische Analogien</i> . <i>Dr. Fındly Henrik</i>	560

III. Külömfélék.

Socialista tanulók nemzetközi congressusa. <i>F. L.</i>	53
Hány ágyúja volt a törököknek Nándor-Fehérvárnál 1566-ban? <i>Veress Endre</i>	55
A bukaresti egyetem (1864—1893.) <i>F. L.</i>	56
Német tudósok életkora. <i>F. L.</i>	181
<i>Kossuth Lajos</i> (necrolog)	227
Regélő hét. <i>Kanyaró Ferencz</i>	396
<i>Ürmössy L.</i> : Tizenhét év Erdély történetéből	398

<i>Iffy. Gödri Ferencz</i> : Sepszi-Szent-Györgytől Turinig és vissza	Lap 398
<i>Huszkó József</i> : Székely ház	399
<i>Moldorán Gergely</i> : Magyarok, románok	400
<i>Révész Kálmán</i> : A kassai ref. egyház <i>Dr. Felméri Lajos</i> ról (necrolog). <i>Moldován G.</i>	400 452
A Mátyás-szobor pályázat. <i>Fındly Szerelmi</i> és bordalok <i>Christopulustól</i> . Új görögből ford. <i>Pecz Vilmos</i>	462 465
A vargyasi Daniel család oklevéltára	468
<i>Szádeczky L.</i> : Erdély és Mihály vajda története	469
<i>Abafi L.</i> : A szabadművesség története	470
Római bányászok sirmezeje Zalatna közelében. <i>Téglás Gábor</i>	513
Egy XVI századbéli számoló könyv. <i>Melich János</i>	517
Történeti képek a milleniumra. <i>Dr. Szádeczky Lajos</i>	575
<i>Hentaller L.</i> : Petőfi mint követjelölt. (<i>Gy.</i>)	578
A halle-vittenbergi egyetem jubileumához. <i>Dr. Szlávik Mátyás</i>	632
<i>Horváth Árpád</i> necrologja. <i>Szádeczky Lajos</i>	637
<i>Bálint Gyula</i> necrologja. <i>Gyalui Farkas</i>	
A magyar nemzet története. (Milleniumi kiadás.)	
<i>Folyóiratok</i> 58. 183. 240. 401. 470. 581. 640.	522 689
Új könyvek. <i>Gy. F.</i>	691

Hivatalos Értesítő.

<i>Szakszótályi Értesítő</i> 61. 117. 186. 402. 582. 642.	242 695
<i>Szakszótály ügyrendje</i>	124
A szakszótály tagjai névsora	61. 62
Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése	473
Tagdíj fizetések nyugtázása és Tudnivalók a borítékon.	

Melléklet.

1. Az „Erdélyi Múzeum“ tíz évfolyamának tartalomjegyzéke. (I. füzet mellett.)
2. Apáczai Csere János székfoglalója. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte *Felméri L. dr.* (II. füzet mellett.)

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

I. füzet.

Fejlődés és Erkölcsstan.¹⁾

Th. H. (H)uxley felolvasása és egy hallgató (B) észrevételei.

H. Létezik egy »Jancsi s a babtó« név alatt ismeretes mese, a melyet a korombeliek gyakran fogtak hallani. De komoly és tisztelendő ifjaink között oly sokan növekednek értelmi sanyarú kosztos ismerik a tündérvilágot csak az összehasonlító régészet tankönyveiből, hogy jórendin szükséges körvonaloznom azt a mesét. A legenda egy babtóról szól, a mely szüntelen növekedik, míg a magas égbe ér és ott egy rengeteg lombernyővé terjeszkedik. A hőst űzi a kíváncsisága, hogy másszon fel a kórón s arra bukkan, hogy a lombterjedelem egy világot tart magán, a mely világ azon elemekből áll, a melyekből ez az alsó, de mégis egészen más, és ottani kalandjainak, a melyeket itt nincs miért elbeszélmem, egészen meg kellett változtatniok az ő nézeteit a dolgok természetéről, jóllehet a mese minthogy sem bölcselők, sem bölcselőknek nem írták, nézetekről semmit sem szól.

Jelen vállalatom némiképp ama merész kalandoréhoz hasonlít. Kérem, kövessenek engem a kisértményemben, hogy jussunk el egy babszem segélyével egy sokaknak idegennek látszó világba. Az a mag, a mint tudják, egy egyszerű, tehetetlennek látszó valami. De ha elültetjük kellő körülmények közt, melyeknek kellő melegség az egyik legfontosbika, nagyon nevezetes tevékeny erőket fog nyilvánítani. Egy zöld czika búvik ki belőle, kikél a földből, gyorsan gyarapodik s az alatt oly során halad át az alakváltozásoknak, a melyek csak azért nem keltik éppen úgy bámulatunkat, mint a legendás történetek, mivel mindennap és naponta²⁾ látjuk.

A növény észrevétetlen fokozatokban épül fel egy gyökérből, kóróból, levelekből, virágokból és gyümölcsökből álló alkotmánynyá,

¹⁾ Evolution and Ethics.

²⁾ Naponta nem a. m. naponként, hanem nap hosszában v. nap folytán.

a melynek minden külső és belső részei egy rendkívül szövевényes, de egyszersmind apróra meghatározott mintára szabvák. Ezen szövевényes alkatok mindenikében és legparányibb részeikben egy benső és maradandó erély¹⁾ létezik, a mely a többiek mindnyájában lakozóval összhangzólag dolgozik szakadatlanul az egésznek föntartásán és a természet gazdálkodásában viselendő szerepe hatásos eljárásán. De mihelyt kész lesz ez a nagy gonddal és munkával szerkesztett épület, azonnal kezd roskadozni. A növény fokozatosan hervad és enyészik, több kevesebb tehetetlennek látszó egyszerű testeket hagyván maga után, a melyek éppen ahhoz a babszemhez ütnek, a melyből a növény kelt, és mint ennek, úgy nekik is megvan az a hathatóságuk²⁾, hogy hasonló nyilvánulások köreit keltik.

Sem a poétai, sem a tudományos képzelődésnek nem kerül nagy megerőltetésébe hasonlatokat lelteni arra a tényfolyamatra (process), melyszerint valami megindul s úgyszólván megtér a kiinduló pontra. Hasonlíthatni egy parittyából kilökött kőnek emelkedéséhez és leszállásához, vagy előtt nyilvessző útjához. Vagy azt mondhatnók, hogy az élő erély előbb hágó, aztán lejtő úton halad. Vagy ha inkább szeretik, hasonlítsák a csirának növénytővé terjedését egy legyező kiterjedéséhez, vagy egy folyam odább haladásához és kiszélesedéséhez és imígy érkezzenek meg a „fejlődés“³⁾ fogalmához. . . .

B. Hasonlatok annak a tudósnak és szakférfiúnak, a ki egy sem tanulókból, sem tudósokból, hanem tudománykedvelőkből álló közönségnek tart felolvasást, szintoly szükségesek, mint a versszerzőnek vagy szónoknak. Sőt még szükségesebbek, mert a verszetben s ékesszólásban nem egyszer csak diszitmény a hasonlat, de midőn valakit idegen térre vezetünk, t. i. oly tényekkel akarunk megismertetni, a melyeket a halló vagy olvasó nem tapasztalt vagy szemmel nem tartott, vagy oly fogalmakat közölni vele, a melyek előtte újak vagy még nem elemzettek, okvetetlenül hasonlatokkal

¹⁾ Immanent energy.

²⁾ Potentiality. Oly erő, a mely a testben lappang, de nem vehetni észre, és csak bizonyos körülmények hozzájárultával tör ki és kezd működni. Ekkor tehát h a t (efficit, wirkt), addigelé pedig csak h a t-hat (potest efficere, kann wirken). Korábban „efficacitas“-nak nevezték, a mi úgy különbözik az „effizientia“-tól, mint *potentialitas* a *vis*-tól.

³⁾ Development or evolution.

kell világosítás okáért élnünk. De ily esetben mellözhetetlen kikötés — *conditio sine qua non* — az, hogy a hasonlat találó legyen és ha több hasonlattal akarjuk az értést segíteni, azok egymásról egyezők legyenek.

No már a Huxley úr iménti hasonlatait e tekintetből nem dicsérhetni. Nem bírom átlátni, miképp hasonlítson egy elhajított kő, egy ellőtt nyilvessző útja a növénytő életfolyamához, haneha ¹⁾ csak abban a semmit sem világító általános vonásban, hogy mindenkönek van kezdete, tartama és vége. A legyező kiterjesztése is nagyon »sántikálva« hasonlít a csirának növénytővé való kiterjeszkedéséhez; a folyam kiszélesedése pedig éppen elüt, mert a növénytő magában benn készített kelméssel, a folyam ellenben hozzája kívülről csatlakozó mellékfolyókkal növekszik. De nagyobb baj az, hogy mindazok a hasonlatok tulajdonképp a fejlődés (evolution) fogalmát akarják jelölni és az a kérdés, hogy melyik értelmében a szónak? Mert a közbeszédben *kibontakozást* értünk alatta, a mit a »legyező« hasonlata képzellet, holott az új tudomány műszava egészen egyebet tesz, a mit »epigenesis« találóbban fejez ki. De ezen a nehézségen könnyyedén túlteszi magát.

H. Itt is mint másutt a nevek csak zaj és füst, a földolog az, hogy tiszta és tökélyes ²⁾ fogalmat kapjunk a névvel jelölt tényről.

B. Csakhogy ezt, mint kimutattam, ama hasonlatok nem adják meg. Hanem ki lesz majd pótolva ez a hiány. Halljuk hát tovább:

H. És ebben az esetben a tény az a Sisyphus köve sorsa, a melynek folytán ³⁾ az élő és növekedő növénytő a mag viszonyias egyszerűségéből és rejlő hathatóságából átmegy egy igen nagyon változatos jellegbe ⁴⁾, hogy ebből aztán ugyanazon egyszerűségbe és hathatóságba essék vissza...

B. Ez az illető tény értelmezésére szánt magyarázat, nem a fejlődést, magát, hanem csak körbe forgását (*cyclicus voltát*) jellemzi igazában. De az egyszerűség ellen is van kifogásom. A mag, mint bonczoló elemzése bizonyítja, egy cseppel sem egyszerűbb, mint a

¹⁾ Az írás nyelvén: „hanemha“, a közbeszédben: haneha. Rokona a „netalán“, a melyik helyett nem írják: *nemtalán*.

²⁾ Adequat.

³⁾ Németül: In dessen *Verlauf*. L. M. Tört. Sz.

⁴⁾ Highly differentiated type.

belőle kikelt fiatal növény, Ennek pedig a fejlődése első cyclusa számtalan esetben, mind pl. az őszi buzáé, nem a magterméssel, hanem téli nyugalomával végződik. Ebből az is következik, hogy, egy alább olvasandó állítás ellenére, valódi »nyugalom« is van a természetben.

H. Ezen tényfolyam értelmi erős felfogása abban a körülményben feneklik, hogy a mi a babról igaz, igaz általánosan az élőlényekről. Az élet tényfolyama a nagyon alforkú alakokétól fogva a legelsőbbekig — az állatok országában szintúgy mint a növényekben — a körbenforgó fejlődésnek ugyanazon látszatait mutatják...

B. Szorosan véve nem áll. Az egynyári növény, szintúgy mint a babbó a magterméssel bevégzi a cyclusát; bevégzi hasonlóképp majd minden rovar, a himje a párosodással, nősténye a tojással. De hát bevégzi-é az élőfa, a madár, az emlős állat?

H. Sőt vegyük csak szemügyre a világ többi részeit, mindenfelől a körbenforgó változás mutatkozik. Szemléljük a vizen, a mely a tengerbe foly és visszatér a forrásokba; az égi testekben, a melyek nőnek és elenyésznek, helyeikről eltávoznak s oda visszatérnek, az embernek egymást kérlelhetetlenül felváltó életkorai sorában, a dynastiáknak és államoknak következetes keletkezésében, magaslátában és bukásában, a mi a történelem legmutatósabb tartalma.

Valamint egy sebes folyón keresztül gázló ember nem márthatja lábát ugyanazon vízbe kétszer, úgy nem állíthatja, szorosan véve, senki semmiről, hogy az van. Míg mondja, sőt csak gondolja, már megszűnt alkalmazható lenni az az állítmány; a jelen múltta lett, a »van« helyett »volt«-at kell mondani.

A minél jobban kitanuljuk a dolgok természetét, annál világosabbá válik, hogy a mit nyugalomnak hiszünk, csakészrevétetlen tevékenység, a mi úgy látszik, hogy béke, az csak zajtalan, de heves küzdelem. Mindenhol, mindenha egymással birkozó erők mulékony kiegyenlítése; ütközetnek, a melyben a vívók sorban elesnek, a jelensége. A mi minden részről igaz, igaz az egésztől is. A természet-tudomány hovátovább arra a következtetésre vergál¹⁾, hogy az egek-

1) „Tends“. A szövegbeli szót: vergál a közbeszédben széltiben használták egykor; most nem tudom, de bár latinból van kölcsönözve, megtartandónak vélem, mivel más szavunk, a mivel pótolhatnók, nincs. A németből fordított „irányúl“ csak félig közelíti meg az illető fogalmat.

nek minden serege és a föld és mind a mi ő benne vannak¹⁾, csak változó alakjai egy világállomány²⁾ (cosmic substance) darabjainak, melyek a fejlődés útján kerülnek a ködfoltos hathatóságtól indúlva nap, bolygó s darabant (hold) végtelen keletkezésein át; az anyag változásain át, az anyagnak és gondolkodásnak minden számtalan különbözőségén át; lehet, hogy oly létmódokon át, melyekről sem nincs fogalmunk, sem alkotni nincs igényünk, vissza abba az értelmezhetetlen keretbe, a honnan kiindultak. A világegyetemnek legkitünőbb tulajdonsága tehát a maradhatatlanság³⁾. Nem annyira egy állandó valóság⁴⁾ képét ölti az magára, mint egy változékony tényfolyamét, a melyben semmi sem tartós, csak az erély fogalma és az azt átjáró észies (rational) rend

Ime felkapaszkodánk a mi babtónk kóróján és elérünk abba a csuda-országba, a melyben a közönséges és szokott dolgok újjakká és rendkívüliekké válnak. A világnak imígy képzelgetett tényfolyama nyomozásában kifogyhatatlan foglalkozást lél az embereknek legmagasb értelmisége; óriások állottak szolgálatunkba és a szemlélődő philosophus vágyait örök állandóságra méltó szépségek gyönyörködtetik . . . . .

B. »Vixere fortes ante Agamemnona« : valának Huxley előtt és vannak rajta kívül is természettudósok, de ezek abban jártak, hogy azt, a mit avatatlan szem csudásnak, rendkívülinek, megfoghatatlannak lát, azt szabályosnak, állandó törvényeket követőnek és annál fogva érhetőnek mutassák ki. Szerzőnk, úgy látszik, megfordítja a viszonyt s a mindennapit öltözteti csuda képibe s a természetest ködös formulák homályába burkolja.

H. De tekinthetni más oldalról is a gépiességében oly tökéletes és művésziességében oly szépséges világrendet.⁵⁾ A hol érző lényekben működik a világalkotó erély⁶⁾, ott más jelenkezései közti az is keletkezik, a mit fájdalomnak vagy szenvedésnek hívunk. A fejlőd-

1) Néhém próf. IX. 6.

2) Cosmic substance.

3) Impermanence. Állhatatlanságnak, változékonyágnak is fordíthattam volna, ha a szó iránti hűség megengedi vala.

4) Permanent entity.

5) Cosmic process.

6) Cosmopoietic energy.

désnek ez a gyászos terméke annál szaporább és hatásabb, minél főlebb haladunk az állatszervezet létráján, míg az a legfelsőbb fokára, az emberre ér. Itt pedig nem az állat-ember, nem is az egészen vagy félig vad-ember van, hanem az, a melyik a szervezett polgári társadalom tagja. És ez kimaradhatatlan következménye annak, hogy ő abban akar élni ¹⁾, azaz oly állapotban és oly körülmények közt, melyek az ő legnemesebb tehetségei kifejlésére voltaképp megkívánatnak . . . .

B. Megkísértem világosabban, határozottabban, jórendin igazabban is fejezni ki felolvasó állítását. A szervezet, tehát az érzékenység is, az emberi nem legkezdetesebb állapotától fogva a legszövevényesebb társas életig mindig és mindenütt azon az ; hanem az érzékenységre ható körülmények és események az utóbbiban teméntelen számúak lévén, szintoly szapora a fájdalom keletkezésére adott alkalom is.

H. A tény az, hogy az ember a létért való küzdése ²⁾ sikerénél fogva verekedett fel az érző világ legfelsőbb polczára ³⁾ és lett azzá a dicső állattá, a mi valóban. A feltételek és körülmények bizonyos rendűek lévén, az ember szervezete jobban alkalmazkodott a világ harcában ⁴⁾ hozzájuk, mint vetélkedő társai. Az emberi nem ugyanis erejében bízik, tartózkodás nélkül ⁵⁾ ragad magához mindent, a mit megmarkolhat és makacsul megtartja, a mit megkapott és mindezek kellő s alkalmas fegyverül szolgáltak neki a létért való küzdelemben.

B. Sehol se bizonyúl be fényesebben, mint a természettudomány műnyelvében, jelesen a Darwinismusében a Goethe ismeretes mondatának: »midőn fogalmak szükében vagyunk, éppen jókor áll elénk a szó« ⁶⁾ igaz volta. Alkalmazkodás, öröklés, természeti változás, az alkalmasabbnak túlélte, a létért való küzdelem ⁷⁾ oly közmondásokká (Household words) váltak, a melyek nélkül sem termé-

¹⁾ „Akar“ vagy próbál „Attempt to live“.

²⁾ Struggle for existence.

³⁾ The headship of sentient world.

⁴⁾ Cosmic strife.

⁵⁾ Unscrupulously.

⁶⁾ Eben wo Begriffe fehlen, stellt ich das Wort zu rechter Zeit ein.

⁷⁾ Adaptation heredity, natural selection, survival of the fittest, struggle for existence.

szettudós, sem más szakbeli író ma már bár egy értekezést sem bír írni. Hát aztán Huxley, a Darwinismus legkiválóbb szószólója, hogyne emlegetné minden lépten-nyomon. Nem terjeszkedhetem itt ki részletes tárgyalásra, csak röviden mondom ki, hogy mindazon műszavak semmi új fogalmakat nem jelölnek, hanem csak oly régieket, a melyeknek ama szavak használói új nevet adnak.

H. Sikeres haladását, a mennyiben vad állapotáról van szó, nagyrészen azoknak a tulajdonságoknak köszönheti az ember, a melyekben a tigrissel és majommal osztozik; kiváló természeti szervezetének, tortélyos voltának, társas ösztönének, kíváncsiságának, utánzó tehetségének; fenevadias kegyetlen rombolásának, midőn ellenállás haragra gerjeszti.

De a mint haladtak az emberek a kormánytalanságból (anarchia) a polgári szervezetbe és a mint gyarapodott a műveltség becsülése, ama szolgálattévő, mélyen beoltott tulajdonságok hibákká váltak. A polgárosult ember, sikert arató személyek módjára, szerette volna elrugni azt a létrát, a melyen felhágott. Jól esett volna neki, hogy »clpusztúljon a tigris és a majom.« De ezek vonakodnak az óhaj-tását teljesíteni s az ő rendtartó szerkezetébe való kedvetlen bétolakodásuk számtalan és aránytalanul nagyobb fájdalmakkal szaporítja azokat, a melyeket a világrend ró kikerülhetetlenül a csupa állatra. Tény az, hogy a művelt ember a majom-, és tigris-ösztönöket bűnöknek bélyegzi, sok cselekvényt, a mely tőlök származik, mint főbenjáró vétkeket¹⁾ büntet és utoljára is mindent elkövet, hogy a legalkalmasabbnak hajdankori túlélését bárdal és kötéllel kiirtsa.

Azt mondám, hogy a polgárosodott ember jutott arra a pontra, de talán igen általános és tág kifejezéssel éltem, jobbat használtam volna, ha ezt mondom vala, hogy az erkölcsi ember²⁾ jutott oda. Az erkölcsstan arra vállalkozik, hogy észszerű életszabályokkal lát el minket. Bármily különbözősége létezik az illető szakemberek véleményei közt, abban jórendin mindnyájan megegyeznek, hogy a létért való küzdelemnek majom- és tigrisféle módjai összeférhetetlenek a józan erkölcsi elvekkkel.

Mesénk hőse lecsúszott a baltó kóróján s visszajött a közönséges világba, a hol az eljárás és a munka egyaránt bajos; a hol

¹⁾ Crimes.

²⁾ The ethical man.

csunya vetélkedő társak számosabbak, mint szép herczegasszonyok és a hol az önmagával való harczot kevesebbszer koszorúzza diadal, mint egy óriással való birkozást. Mi is leszálltunk. Embertársaink ezrei meg ezrei vették már évek ezreivel előttünk észre, hogy a gonosznak rémítő kérdésével állanak szemben és látták, hogy a világrend fejlődés; hogy az csudával teljes, hogy szépséggel teljes, de egyszersmind fájdalommal is teljes. Igyekeztek felfedezni e nagy tényeknek az erkölcsiséghez való viszonyát; kitanúlni, vajon van-e vagy nincs a világ rendében valami, a mi az erkölcsiséget szentítse.

Krisztus születése előtt legalább is már hatszáz évvel léteztek a világegyetemet tárgyaló elméletek, a melyekben a fejlődés fogalma vezérszerepet játszik. Az V. százból bizonyos tudomás jutott hozzánk oly távoli tájakról, mineműek a Ganges völgye és az Aegaei-tenger ázsiai partvidékei. A Hindostani ó-kori bölcselek szintűgy, mint a Joniabeliek felfogása szerint a látszat-világnak ¹⁾ kiülő és jellemző vonása a változékonyság, minden dolgoknak születés által a látható létre s innen a nem létre való szünetlen folyása, a melyben ők nem tudtak kezdet jelét venni észre s bevégzésére sem vala kilátásuk. Az sem volt kevésbé világos a mai bölcséletnek amaz elődjei előtt, hogy a szenvedés az élő lények nemzetségének ismertető jegye, hogy az a világrendnek nem járuléka, hanem voltaképpi alkatrésze. Az erélyes Görög szilaj örömét lelhetette egy oly világban, melyben a »viadal atya és király« ²⁾ de az ős árja szellemet lehangolta a quietismus ³⁾ az indiai bölcsben. A szenvedésnek az emberiség felett elterülő köde eltakart minden egyebet az ő szeme előtt, neki egy volt az élet a szenvedéssel s a szenvedés az étellel.

Hindostánban szintűgy mint Joniában félvadság és czivódás

¹⁾ Phenomenal world. (A világ úgy tekintve, a hogy érzékeinkkel felfoghatjuk.)

²⁾ Strife ist father and king. Idézet; Herakleitosból. (Mullach, fragm. philos. gr. Heracl. 44.) V. ö. *ἄετος ἀγών*. Ilias. VI. 298.

³⁾ Quietismus = némely mysticus theologusok tana, melynek elve az, hogy az embernek meg kell semmisíteni magát, hogy az Istennel egyesüljön; tétlen elmélkedés állapotába merülni és semmit számba nem venni, a mi ötlet ebben az állapotban érheti. Különböző időkben léteztek e tan hívei, melynek a Buddhisták Indiában, Molinos követői Spanyol, Francia és Olaszországban.

hosszú időtartamát egy ahoz képest magas és meglehetősen állandó polgárosodás kora váltotta fel. Vagyonosság és biztonság szabad időt ¹⁾ és finomodást szült és ezeket nyomba követte a gondolkodás nyavalyája. A pusztá létért való küzdelem után, — a mely sohasem szűnik, bár némely szerencsésbek könnyebben s részint észrevétlenül esnek túl rajta — azért való küzdelem következik, hogy a létezés értelmes legyen s a dolgok rendje az ember erkölcsi érzékével összhangzásba jöjjön, a mely küzdés szintúgy nem szűnik meg soha, sőt a heves gondolkodónál a tudás gyarapodása és az értékes életesményekhez közelítő minden lépés arányában hevesebbé lesz.

Kétezeröttszáz évvel ezelőtt szintoly nyilvánvaló volt a műveltség bece, mint most; akkor is mint most átlátták, hogy az embe-riesség ²⁾ csak rendtartó polgáris szerkezet keretében érlelheti legfinomabb gyümölcseit, a melyeket teremni bír. De világossá lett az is, hogy a műveltség áldásai nem vegyítetlenek. A kert könnyen válhatik üveges fűtött házzá.

Az érzékek ingere, az indulatok kecsegtetése végtelenül szaporítják a gyönyörűség forrásait. Az értelmi tér tágulása határtalanul fokozza főlebb az emberi tehetség működését, ennélfogva az ember előre is hátra is tekint s ezzel az ellebbenő jelent a múlt és jövőndő új világaival toldja meg, a melyekben az ember annál örömebb mulat, minél magasabb a műveltsége. De az érzékenységnek azt a fogékonyítását, az indulatoknak azt a finomítását, a mely a gyönyörűségeknek oly dús bőségét hozza magával, végzetesen kíséri a szenvedések iránti fogékonytság szintoly mérvű fokozódását és a képződés ³⁾ isteni tehetsége, midőn egyfelől új egeket s új földeket teremt, másfelől a múlton való haszontalan bánkodások és a jövőndőn aggodó nyavalygós töprengések poklait adta melléjük. Végre a túlbuzgalom kikerülhetetlen büntetése: a kimerülés, megnyitja a műveltség kapuit nagy ellensége az unalom előtt, az elkopott és elernyedett bágyadtság előtt, a melyben a férfit már semmi sem gyönyörködteti s a nőt sem: midőn »mindenek hiúság és a léleknek gyötrelme« ⁴⁾ és az élet nem méltó az élésre, haneha annyiban, hogy menekszünk vele a meghalás kellemetlenségétől.

¹⁾ Leisure. Musse.

²⁾ Humanity.

³⁾ Imagination.

⁴⁾ Préd. I. 14.

Még a csupa értelmi haladás is megfelelő bajjal jár. Kérdések, melyeket a cselekvéssel elfoglalt míveletlen ember nyersen s bizvást eldöntött, újonta követelnek figyelmet és fejtetlen rejtvények képében mutatkoznak, mihelyt a gondolkozásra időt nyernek az emberek. A jótékony alisten¹⁾, a kétség, a mely ó-hitek sírjai közt tanyázik, betolakodik az emberiségbe s aztán nem lehet kihajtani. Vallásos szertartások, az ősi bölcsesség tisztelt szózatai, a melyeket a hagyomány szentesített és a melyeknek örökre érvényeseknek kell vala maradniok, kérdés alá jönnek. A mívelt fontolgatás²⁾ elékéri okmányait, saját mérvei szerint itéli meg; végre aztán, a melyeket helyben hagy, erkölcsi rendszerekbe gyűjti, a melyekben az okoskodó vitatás nem ritkán csak előítéleteknek szolgál ürügyül.

Az ily rendszereknek egyik legősiebb és legfontosabb eleme a jogosság³⁾ fogalma. Társadalom lehetetlen, hogyha a társaságba állottak előre meg nem egyeznek, hogy egymáshoz való viselkedésökben bizonyos szabályokhoz tartják magukat; állandósága pedig attól függ, hogy mily állhatatosan ragaszkodnak ahhoz az egyezkedéshez, és mihelyt ingadoznak abban, a társadalom kötelekei, a kölcsönös bizodalom meglazul, sőt elenyészik. Farkasok is csak olyan, bár ki nem fejezett egyezkedés fejében vadászhatnak együtt, hogy vadászatuk folytán nem bántják egymást . . .

B. A hasonlatot nem tartom eltaláltnak. A civódás hajlamát a zsákmányra vágyás fojtja el s ha azt megkapják, azonnal erőre kap s a farkasok összevesznek, mint az ebek a konczon.« Egy tényt mondok el, a mely világítja némileg a dolgot. Koslatáskor egy nőstény farkast egy farka him kísér. Ha vadász találkozik ily csoporttal, óvakodjék a vezér nőstényt lelőni, mert ha ezt teszi, a him

¹⁾ Demon.

²⁾ Cultured reflection. Megfordítva is mondhatni: fontolgató míveltség, és talán helyesebben.

³⁾ Justice. Baj, hogy nyelvünkben a *justus* és *verus* nincsenek megkülönböztetve, hanem a két fogalom az egyetlen egy „igaz” szóban foly össze. Annálfogva a justitiára és veritasra sincsenek külön szavaink. De meg kell jegyezmem, hogy az „igaz” és „igazság” használata — az u. n. *connexio* — sohasem hagy kétségben, hogy melyik értelemben kell vennünk az „igaz” és „igazság” szavakat. Azt tartották régi íróink és széltiben éltek velök mind a két jelentésökben. V. ö. M. T. Szótár s v. Igaz. Igazság.

sereg reá rohan s szétszaggatja. De a kísérő hívek között, elejtheti akármelyiket, mert azt a többiek számba sem veszik, hanem tovább haladnak újtalon a nőstény után.

H. A legkezdetesebb¹⁾ polgárság oly embersereg, a mely szintűgy hallgatag vagy kifejezett egyetértésben él és tetemesen előbb van haladva, mint a farkas társadalom, egyetértve abban, hogy a testület egész erejét fordítja oly egyének ellen, a kik megszegik azt az egyezményt és azok javára, a kik fentartják. Ezen közegyetértés fentartása, a büntetéseknek és jutalmaknak abból következő osztogatásával párosúlva kapta a jogosság nevet. De a míveltség nem haladhatott tovább a nélkül, hogy ne állítson főbenjáró különbséget az önkénytelen és szántsándékos rossz lett, a csupán hibás és a vétkes cselekvény között. És az erkölcsi becsülés hovatovábbi élesülésével az érdemlés²⁾ kérdése, a mely abból a megkülönböztetésből ered, untalan nagyobb-nagyobb fontosságú lett. Ha életért életet kellett adni, azt is elismerték, hogy a nem szántsándékos gyilkos nem éppen méltó a halálra és a köz és magán jogosság fogalma közötti, hogy úgy mondjam, alku következtében menhely nyílt, a melyben a szántsándéktalan vétkes a vér megtorlója ellen oltalmat leljen.

Ennélfogva a jogosság fogalma fokunkint főlebb emelkedett s. a tettek szerint való büntetés váltotta fel. Az igazságosság³⁾ azaz az igazságos indokokból eredő cselekvés nem a jogossággal egyjelentésűvé, hanem az ártatlanság alkatrésztvé és a jóság mivoltává vált

No már midőn akár az Indiai akár a Görög bölcs a jóságnak ehhez a fogalmához jutva szemügyre vette a világot, kivált az ember életét, neki szintűgy mint nekünk bajosnak látszott összeegyeztetni a fejlődés folyamát a jóság és jogosság bár elemi követelményeivel.

Ha valami világosabb, mint bármely egyéb, bizonyára az, hogy az állati életben az életnek sem örömei sem fájdalmi nincsenek érdemlés szerint osztogatva; mert mindenki meg fogja engedni, hogy

1) Rudimentary = primitive.

2) Desert. Az angol szoros különbséget tesz a desert és mérite közt. Az elsőb bármilyen jó vagy rossz tette vagy tulajdonságra, az utóbbi csak a jókra vonatkozik. „Érdem“ nálunk hát = *mérite*. De származékai a *desertel* rokonosok. — „ÉRDEMEL.“ Tettei által jutalomra, dicséretre vagy feddésre, büntetésre méltóvá teszi magát. M. Ny. Sz. V. ö. Tört. Szótárbeli példákat is.

3) Righteousness. Rechtschaffenheit. Becsületesség.

az érző lények alsó osztálya sem egyiket, sem másikat nem érdemelheti. Ha van az emberi életből vett oly általánosítás, a mely minden kor és tartomány gondolkozó férfiai helybenhagyását bírja, az az, hogy az erkölcsi szabályok megsértője untalan kimenekedik érdemlett büntetése alól, hogy a gonosz ember virágzik, mint a zöldelő babérfa, holott az igaz koldúlja kenyerét¹⁾ hogy az atyák hamisságai meglátogattnak a fiakban²⁾, hogy a természet országában éppen oly sanyarún megbüntetik a tudatlan, mint a szántszándékos jogsértés és hogy ártatlanok ezrei meg ezrei szenvednek egynek a bűneért avagy szántszándéktalan vesztieért Görög, Semita és Indiai egyformán szólnak e tárgyban. A Jób könyve azt mondja, a mit a Buddhista Szútrák, a Zsoltáriró és az Izrael Prédikátora, s a mit a Görög tragoediaszerzők. Ugyanis mi közönségesebb az ő tragoediában, mint a dolgok természete végéremerhetetlen jogossága? Mit érzünk mélyebben igaznak, mint a feddhetetlennek saját keze műve vagy mások végzetes működése által való pusztulása képét? Oedipus bizonyára tiszta szívé vala, de az események természetes egymásutánja — a világrend — arra fűzte őt teljes ártatlanságában, hogy megölje az atyját s feleségül vegye az anyját népe keservére és a maga szörnyű bukására. Vagy, hogy a chronológiának magam elé szabott határán egy pillanatig túl lépjek, mi teszi örökösen vonzóvá Hamletnek, annak a hasonlókép, hibátlan ábrándozónak a legmélyebb tapasztalásra hivatkozó esetét, a ki akarata ellen belerántatik egy kificzamodott világba, belékeveredik bűn és gyötrellem hinárjába, a melyet a világrend egyik tényezője teremt, a mint az az emberben s az ember által működik

Igy hát, az erkölcsstan ítélőszéke elé állítva³⁾, jórendin vesztett pöre van a világnak⁴⁾. Az ember lelkiismerete felzúdult a ter-

1) Valószínűleg idézet, de sehol se bírok nyomára akadni. Jobb idézet is lett volna, a „Prédikátor könyve“ (IX. 11.) Sem a gyorsaké a futás, sem az erőseké a had, sem a bölcséké a kenyér, sem a mestereké a kedvesség, hanem az idő és történet mindenkben. V. ö. Jób könyve XXI, 7—13.

2) II. Mos. XX, 5.

3) Ha „széke elé állítva“ jó, a „széke“ elhagytaival: „elé állítva“, tehát „elé állít“ is helyes és nincs miért jelentéséből kifogartva „elő állít“-ot írni. Így minden más hasonló esetben.

4) Cosmos.

mészet erkölcsi közönyössége ellen és a kisvilági parány¹⁾ vétke-
nek kellett, hogy tartsa a korlátlan nagyvilágot²⁾. De kevesen vagy
senki sem merete emlegetni amaz ítéletet.³⁾ Ily végzéstí semitai nagy
pörben Jób hallgatásba és meghunyászkodásba vonúl vissza. Az
Indiai és a Görög, talán kevésbbé bölcsen, megkísértik kibékíteni a
kibékíthetetleneket és az alperes mellett szólnak fel. E végett a
Görögök a >Theodiceát< találták ki⁴⁾, az Indiabeliek pedig azt ko-
holták ki, a mit a legkésőbbi alakjában cosmodiceának lehetne hini.
Mert ámbár a Buddhista sok istent és sok urat ismer el, azok mind
a világrend szüleményei, és örökös tevékenységének bár sokáig tartó,
de mégis csak mulandó nyilvánítványai. Brahmanok és Buddhisták
elmékedései a — kitudja honnan eredő — lélekvándorlásban leltek
kellő kész eszközt arra, hogy tetszőképpen igazolják a világ eljá-
rását az ember irányában. Ha ez a világ búval és fájdalommal tel-
jes, ha baj és gyötrelem egyaránt éri az igazat és hamist, az azért
van, hogy azok csak ízületek, — mint az eső — a természetes ok-
szertőség végetlen lánczában, a mely a múltat, jelent és jövendőt
elválaszthatatlanul összefoglalja és egy esetben sines több jogtalan-
ság, mint másban. Minden érző lény úgy arat, a mint vetett, hogyha
nem ebben az életben, hát az előbbi létezéseknél, a melyeknek ez
a legutolsó szaka, véghetetlen sorában. A jónak és a rosznak a
mostani kiosztása tehát az igenleges és nemleges érdemlések algebrai
összege, vagyis inkább a számadásnak függőben maradó kiegyen-
lítése. Mert nem vélték szükségesnek, hogy a kiegyenlítés befejezett
legyen. Hátrálékok lehetnek, fenyegető viharként; egy most szerzett
mennyei boldogság után kínok időszakai következhetnek egy csúnya
alvilágban, kiegészítéseül egy valahai ős számadásnak. Kérdésbe
jöhet, hogy vajon ezután az igazolás után elkölcsiebbnek látszik-e
a világrend, de annyi igaz, hogy az szintoly elfogadható, mint má-
sok, és csak szeles gondolkodók utasíthatják el azzal a váddal, hogy
képtelenséget foglal magában. Valamint a fejlődés fogalma, úgy az

¹⁾ Microcosmic atom.

²⁾ Macrocosmos.

³⁾ Verdict.

⁴⁾ A tant, egy vagy más formában megengedem; de a szót tudtomra
Leibnitz csempészte be a Görög philosophiai glossologiába.

átköltözése is a valóság világában¹⁾ gyökeredzik és annyi támogatást igényel, a mennyi csak kitelik az analogiától.

Minden tapasztalás szaporítja a számát azoknak a tényeknek, melyek az öröklés²⁾ név alá csoportosúlnak. Mindenikünk viseli magán a rokonságának, talán nagyon távolinak is, szembetűnő jeleit. Főképpen bizonyos módú cselekvésre való hajlamok öszvegét, a melyet »jellem«-nek³⁾ nevezünk, nyomozhatjuk gyakran elődeink és mellékrokonaink hosszú sorain át. E szerint méltán mondhatjuk, hogy az emberek erkölcsi és értelmi mivolta, a »jellem«, átmegegyik testi tanyájából a másikba és nemzedékből nemzedékbe vándorol. Az újan született csecsemőben már rejlik a törzs jelleme és az Ego kevéssel több mint hathatóságok csoportozata...

B. Az a »kevéssel több« éppen a lényeges fődolog = az öntudat, és sajnálom, hogy szerzőnk abban a hitvány állításban lát-szik osztozni a naturalisták szélső baljával, hogy az öntudat csak az érzékletek összege. Könnyű kimutatni a hiúságát annak a nézet-nek. Az öntudat vagy meg van már az érzékletekben, vagy nincs. Ha megvan, nincs miért összegökből hozni ki a létét annak, a mi már meg van. Ha pedig nincs meg, öszvegök sem válhatik egy egészen más, sajátzerű valósággá. Ez nem csak logikai, hanem egy-szersmind mathesisi igazság. Azonban nem tudjuk még, mit ért H. a »kevéssel több« alatt, de tudjuk ám azt, mert elég világosan ki-mondja, hogy szerinte is »a jellem« bizonyos módú cselekvényekre való hajlamok (tegyük hozzá: ellenszenvek) öszvege. Ezek azonban az »Ego«-nak csupa járulékaik és változók. Igenis azok, mert meny-nyit beszéljenek is az ellenkező oldalról, elég példa szól mellettem is. Napoleon Waterloonál más volt, mint Austerlitznél; az angol hajóra menekülő más, mint az a ki a »Continentsperré«-t decre-tálta; az a ki Hudson Lowe zsarnokságát békével türte, más, mint a ki Enghien herceget agyonlövötte. Elég most ennyi, majd lelünk alkalmat megtudni, mi a szerzőnk véleménye ama »kevéssel több« felől, hagyjuk hogy beszéljen tovább.

H. De azok a hathatóságok nagyon korán cselekvőségek⁴⁾

¹⁾ World of Reality.

²⁾ Heredity.

³⁾ Character.

⁴⁾ Actuality.

válnak, a gyermekkortól a vénkorig nyilatkoznak homályosan vagy tündöklően, gyengén vagy hatalmasan, vétkesen vagy erényesen és módosítja őket minden vonásukban más jellemmel való összeolvadásuk és ha egyéb nem, más testekbe való átköltözködésük.

Az Indiai bölcselők a főlebb értelmezett jellemnek »karma« nevet adtak. Ez a karma megy át szerintök egyik életből a másikba és kapcsolja össze azokat a vándorlások láncolatával és azt nem csak rokonság befolyása, hanem az egyén saját tettei is módosítják. Ők ugyanis erősen hittek abban az éppen most sűrűn vitatott elméletben, a szerzett jellemvonások átöröklésében. Hogy egy jellem irányzata nyilvánulását körülmények, a melyeknek legfontosabbjai közzé az önfegyelem vagy ennek hiánya tartozik, nagyon könnyíthetik vagy gátolhatják, az kétségtelen, de hogy ezen módon maga a jellem is változzék, korántsem oly bizonyos. Nem állíthatni oly határozottan, hogy egy rossz máj átköltözött jelleme rosszabb, vagy a becsületes emberé jobb, mint az, a mit a természettől egyenesen kaptak. De az Indiai bölcsélet semmi kétséget nem engedett meg e tárgyban; az szerint a körülmények, jelesen az önfegyelem befolyása a karmára, nem csak a lakolás¹⁾ szoros feltétele, hanem a lélek-vándorlás örökös keringéséből való kimenekvésnek is egyetlenegy módja.

B. Szerzőnk okoskodását füstbe hajtja az a tévedése, hogy a *karma* — igazabban = *karman* — nem tesz jellemet általában, és még kevésbé a *H.* értelmezte jellemet, hanem cselekvényt, illetőleg bizonyos egyén cselekvényei öszvegét, még pedig nem csak egy, hanem minden életebelit, mindaddig míg vándorlásai körétől felszabadulva Brahmával egyesül. Azt pedig bizvást erősíthetjük, hogy a körülményeknek a cselekvényekre befolyásuk van. A máj és agyvelő, ideg s izom minőségére épített jellem-elmélete pedig korunk naturalistáié s nem az Indiai bölcséleté.

H. Az Indiai bölcsélet korábbi alakjában egyezett a korunkban érvényesülő nézetekkel abban, hogy akár az anyag, akár az elme jelenségeinek változó sora egy maradandó valóságot, állományt²⁾ tett fel. Az szerint a világallómanya »Brahma«, az ember egyéné

1) Retribution.

2) Substance.

»Átman«, és hogy az utóbbit az előbbitől csak, hogy úgy szóljak, látszatos burokja ¹⁾, az élet ámitó képjátékát tevő érzékletek, gondolatok és vágyak, örömek és fájdalmak békebelezése ²⁾ választja el. Azt a tudatlanok valóságnak tartják, az ő »Átman«-uk tehát örökké rabja a csalódásoknak, nyugözik őket a vágyaik és korbácsolja a nyomorúság. De a felvilágosodott ember látja, hogy a mi valóság-nak látszik, csak szemfényvesztés, vagy hogy — a mint egy pár ezer évvel azután mondták, — semmi sem rossz vagy jó magában, csak a gondolat tesz mindent ezzé vagy amazzá. Ha a világ igazságos és a mi kecsgetető vétkeinket ostorozás eszközeivé teszi, úgy látszik, a rossz örökségből való kimenekvésnek csak egy módja van és ez az, hogy fojtsuk bé a vágy forrását, a melyből vétkeink erednek; ne akarjunk ³⁾ tovább eszközei lenni a fejlődés műfolyamának és tartsuk távol magunkat a létért való küzdelemtől. Ha a karmát önfejelemmel módosíthatni, ha durvább vágyait egyenkint kiolthatni, azzal a vágyak legmélyebb alapja az önzés ⁴⁾ vagyis a létezés vágya is kialszik. Akkor a csalódás szappanbuborékja elpattan s a szabadá lett »Átman« egyén elenyészik a »Brahmában«.

B. Ez a híres Nirvána, a melynek annyi az értelmezése, a mennyi vallás-felekezet és böleselet-iskola létezett és létezik Indiában. Azokat elősorolni hálátlan fáradság lenne. Megérhetjük szerzőnk definitiójával, és hagyjuk őt tovább beszélni.

²⁾ Phenomenal envelopes.

¹⁾ Casing.

³⁾ To refuse.

⁴⁾ Self-assertion.

Orosz-magyar érintkezések

az erdélyi fejedelmek korában.

(Első közlemény.)

I.

Nagy Lajos idejében tizezer négyzet myriaméterre illett a Magyar-királyság neve, háromszázad után már csak 720-ra; az Anjouk s a Habsburgok kora és Magyarországa közt óriási a különbség. Mátyás, sőt még a Jagellók korában is Európa hatalmaságai közé tartozott; utóbb a saját testéből kivált részekkel sem tudott egy osztályba jutni. Hajdan olyan középpontot képezett, mely köré az uralkodó egysége, hűbéres viszony, vagy foglalás czímén három tengert megközelítő államterületek csoportosultak; a XVI. s méginkább a XVII. században már csak egy határőrvidék maradt meg belőle.

Erdélynek külön országgá való alakulása azonban ismét megteremtette az önálló magyar politikát. De ezt az országalakulást is hátráltatta némileg, hogy Izabella királyné, János magyar király özvegye, a bécsi udvarral szemben nem kaphatott segítséget atyjától, Zsigmond lengyel királytól, kinek seregét az oroszokkal való örökös háború kötötte le. Fia, János Zsigmond erdélyi fejedelem halálának s *Báthory* István megválasztatásának esztendejében 1571-ben még csak 737 □ myriaméter volt az erdélyi fejedelemség, az ország többi területe pedig csaknem egyenlően oszlott meg a magyar király s a török szultán közt. Kitűnt már, hogy a török elsősorban az alföldet akarja megtartani; a királyság erős várvonalat épített a maga nagyságának romjain s ezt a vonalat azért tette olyan kanyargóssá, hogy annál könnyebben védhesse. Az államalkotásra irányuló eleven erőt csupán a kis Erdély képviselte s ez a törekvése ad színt hazánk XVI—XVII. századbeli történetének. Az erdélyi, török és magyar részek ellenségei voltak egymásnak s mégsem élhettek egy-

más nélkül. Legjobban Erdély érdemelte meg az egységes állam nevét. De ugyanazon Erdély, melynek fejedelmét a török erősítette meg, a törzséhez nyugaton csatolt vármegyéket a magyar királytól függve bírta, ugyanazon magyar királytól, kinek uralma alá tartozott azelőtt, ki jogait vele szemben lépten-nyomon hangoztatta s ki mostani souzerainjével nyíltan háborúskodott. Azok az okok, mik közös érdekeket teremtettek a hármas ország közt, egyúttal folytonos viszálykodásra vezettek. Ha volna gyakorlati jelentése a szónak, negatív érdekegységnek mondhatnók ezt a sajátságos viszonyt, melyhez foghatót alig találunk egész Európában.

Szilárd belső szervezete nincs az ország egyik részének sem. Öntudatosan csak Erdély törekedett egyeduralomra, ez is a nélkül, hogy ki tudna bontakozni az ellenmondó történeti előzmények békójából. A királyság azt a szomorú látványt nyújtja, melylyel az adott körülmények közt egyezkedni kényszerülő jogfentartás mindig jár. A hódoltság pedig egy más állami és vallásos eszmében élő nagyhatalom közönyét bizonyítja oly idegen intézmények és vagyon iránt, melyek őt legfeljebb katonai szempontból érdekelhetik.

A történeti, katonai és politikai hármas irány, külön-külön hatva, eltérő polgárzatot teremtett. A királyság a maga hagyományaival, de szárnyaszegett politikájával; a hódoltság a maga kaszányaszerű berendezésével s Erdély a maga diplomatiiai sürgölődésével csak mozaikdarabokat mentett meg a régi állam épületéből. Az egyik jogilag megőrizte függetlenségét, de valóban német befolyás alá jutott; a másik elvesztette ugyan állami színezetét, ethnographiai átalakításával azonban hódítója nem bajlódott; a harmadik, Erdély, a kisebbségből igyekezett újjáteremteni a nemzetet — és újjáteremtette. Amazoknál külső befolyás működött, de egymással merőben ellentétes fejlődésű két idegen tényező; emitt a magyar nép akart, tehát tudott is érvényesülni.¹⁾

Mig azonban az egykor hatalmas Magyarország lételéért küzdött, *Oroszország*, melylyel Mátyás király nyitotta meg az újabb diplomatiiai összeköttetések sorát, rohamosan növekedett. *IV. Vasziljevics Iván*, ki ekkor még nem szolgált reá, hogy rettenetes-

¹⁾ Erről bővebben „A magyar mint államnyelv“ című füze ben szóltam. (Arad, 1879.)

nek nevezzék, 1552. október 2. bevette Kazánt, 1554-ben elfoglalta Asztrakánt, 1569-ben pedig — teljes kétszáz esztendővel későbbben, mint a magyarok — *első diadalát aratta a törökökön*, kik Krim biztosítása s a kereskedelem és közlekedés elősegítése végett a Volgát a Donnal összekötő csatorna építésének munkálatait földöztek. Most már a diadalmas *czár* nevét nemcsak az orosz népdal dicsőítette, hanem Európa is megösmerte. Úgy ünnepelték, mint a görögkeletiek vallásháborújában az izlám legyőzőjét, mint az újkor Bouillon Gottfriedjét, vagy Hunyadi Jánosát. S a francia *Margeret*, ki Oroszországról írt könyvét IV. Henrik francia királynak ajánlotta¹⁾, már 1607-ben kifakadt azok ellen, kik azt hiszik, hogy Magyarországgal végződik a kereszténység; holott ennek a *kereszténységnek kétségkívül Oroszország a védőbástyája*. *Herberstein*-nak, a Magyarországból is nagyon járatos diplomatának 1549-ben kinyomatott *Moscoviája* s 1553-ban az angol Chancellor-hajónak a Fejér-tengerben való megjelenése a művelődés és a tudományos kutatások számára is megnyitotta Oroszországot, mely *Jermák Timofajev* kalandja után megszerezte magának a Jeges-tenger európai és ázsiai egész partvidékét.

S övé volt most már a Nyugat rokonszenve is. A Nyugat alig birta megérteni azt a leplezetlen gyűlöletet, melylyel épen az ő határán egy *szláv* állam, Lengyelország viseltetett Oroszország, a másik iránt. Elnyeléssel fenyegették egymást. Iván *czár* a maga fejére akarta tenni a lengyel koronát, Lengyelország pedig még mindig hajlandó volt tartományai közé sorozni a moszkvai nagyfejedelemiséget: de mindenesetre ő volt az a hatalom, mely — mint Anglia terjeszkedésének nyugaton Spanyolország, — itt keleten Oroszország szédítő növekedésének akart gátat vetni. Lengyelországnak ez a felsőbbsege a lívlandi hadjáratban világlott ki leginkább, melyben *István* király megalázta az egekig magasztalt *Vasziljevics* Ivánt.

Érdekes tünemény, hogy míg *Henrik* anjoui herceg s *Miksa* német-római császár és magyar király a *török ellen* való óriási hadjárat megvalósítása czimén keresték Lengyelország koronáját, a szultán *Báthory István* erdélyi fejedelmet, a svéd királyt és

¹⁾ Estat de l'empire de Russie et Grand Duché de Moscovie. Páris, 1607. V. ö. *Brückner*, Peter der Grosse, 10.

Kosztka szandomiri vajdát, ezt a kiváló lengyel főurat ajánlotta a választók figyelmébe. Mintha egyenesen csak az *oroszk ellen* akarta volna őket lelkesíteni abban az élethalálharczban, melyben az ő szövetségére is számíthatnak. Miksa érdekében a magyar származású *Dudith* András, Pécs egykori püspöke dolgozott legerősebben; de már csak azért sem sok szerencsével, mert azt rebesgették, hogy a múltkor azért jártak a magyar-német királynál a czár követei, mert Lengyelország és Litvánia ellen akar szövetkezni a két hatalmasság. A czárnak mindamellett nagy pártja volt a királyválasztó országgyűlésen s ha nyíltan föllép a koronáért, már ekkor megtörténhetik a *két szláv állam egyesülése*, a mi beláthatatlan módon alakította volna át Kelet-Európa politikai viszonyait. Báthory megbízottja, *Blandrata*, 1575. nov. 15. egyebek közt azt is felajánlotta megválasztatása fejében, hogy *mindent visszaszerez, a mit az orosz elfoglalt Lengyelországtól*, még pedig, ha kell, saját serege segítségével, de mindenesetre saját személyes vezetése alatt. Az oroszot és németet gyűlölő nemesség többsége e harcziás ígéret hatása alatt decz. 14. csakugyan királylyá választotta Báthoryt. Azonban még 1576. ápr. 16. is kijelentették a Miksához húzó litvánok, hogy inkább a muszka czárt fogadják el királyul, mint Báthoryt, pedig a czár csak Litvániát akarta megtartani magának, s Lengyelországot hajlandó lett volna átengedni Miksa császár fiának, Ernő főhercegnek. Már akkor így tervezgette a czár és a császár *Lengyelország felosztását* s a mellett azzal gyanúsították Báthoryt, hogy a czár megtámadására Lengyelországon és Litvánián át szabad átkelést biztosított a török hadaknak. Május elsején azonban mégis csak királyukká koronázták Báthoryt a lengyelek. Hazájuk az ő uralkodásának rövid tíz éve alatt élte utolsó fénykorát.¹⁾

Báthory már első követsége alkalmával sem adta meg Ivánnak, a moszkvai nagyhercegnek, a minden oroszok czárja czímet, ellenben Livonia (Livland) urának nevezte magát. Iván azonban

¹⁾ *Szádeczky*, Báthory István lengyel királylyá választása. Budapest, 1887. 8° 454 lap. A források ugyanott. A lengyel *Orzelski* Szvetoszláv (1549–1599.) megírta az 1572–6. év történetét. (Lengyel fordításban Spasovicztól, Bezkrólewia ksigoszn. Pétervár, 1856.) *Bielski* Joachim is (1540–1599.) Báthory haláláig folytatta Lengyelország történetét. V. ö. *Bestushew-Rjumin*, Gesch. Russlands. I. 131–2.

Livonia megszerzése végett 1577. június 15. megkezdte a háborút. Ebben az esztendőben tehát, szent András havában, nem hiában tűnt fel az üstökös; a danczkai *Misocacus* Vilmosnak magyarul is kiadott prognosticona szerint »minthogy a nyolczadik, kilenczedik és tizedik házban főispán a Saturnus, ki e kométának dispositióra kétség nélkül főpapi fejedelemnek halálát és nagy fejedelemnek halálát jegyzi, olyannak, ki beteges és vén korában volna; kit én muszka császár felől ítélnék, mert immár vénségnek idejében vagyon, meg a kométa is Muszkaország felé nyújtotta vala a farkát». ¹⁾

A minden oroszok czárja azonban jóegészségnek örvendett s megvetette Báthoryt. Miksa császár és magyar király halála után azonnal felszólította utódát, Rudolfot, szövetkezék vele *Báthory elűzésére s Lengyelország és Livland felosztására*. 1579. nyarán Báthory ezélül tűzte ki a Dűna vidékén levő Poloczka s a szomszéd várak elfoglalását. 15352 főnyi seregének színe-javát a Tiszántúl s Erdélyben toborzott 7500 magyar hajdú és huszár s a jobbadán magyar tüzérség képezte. *Békes Gáspár és Gábor, Bornemisza János, Borbély György, Prépostváry Balint, Zsibrik György, Kőrösy János, Rácz Péter, Székely Mózes, Lázár István, Károlyi István, Király Albert, Báthory Kristóf, Kendy Sándor és Péter, Vadasi Mihály, Zsombory László, Dercsényi Tamás, Kerekes Mátyás, Kállay János, Wesselényi Ferencz* stb. vitézségének köszönhetette, hogy az aug. 11. körülfogott Poloczkat, melynek elfoglalásához 13 év előtt 200,000 emberre volt szüksége IV. Ivánnak, már aug. 31 bevehette. Szokol, Kraszny, Szitna stb. egymásután István kezeibe került.

Iván czár most a *vallásért való rajongás* üszkét akarta dobni a küzdő felek közé; 1580. elejére egyházi zsinatot hívott össze, mivel — úgymond — „a hitetlenek, törökök, tatárok, litvánok, lengyelek, *magyarok*, németek és svédek már fölnyitották torkukat, hogy vadállatok módjára elnyeljék Oroszországot.” A papság nagy áldozatokat hozott, a czár Rudolf királytól is segítséget kért; Báthory magyar-lengyel hadainak előnyomulását azonban nem tartóztathatta föl. A varsói országgyűlést Báthory már azzal kecsegtette, hogy Isten kezökbe adja talán egész Oroszországot; intette azonban híveit, mérsékeljék magukat s érvék be a hadjárat tulajdonképeni

¹⁾ *Fraknói a Magy. Könyvszemlében*. 1878., 259.

czéljával, Livland elfoglalásával. *Possevini* pápai követ is Báthoryra adta áldását s nem a czárra, ki pedig a *vallásban való egyesülés* megigérésével akarta részére vonni a szent-atyát. A lengyel király, ki a mellett mindvégig erdélyi fejedelem maradt, a czárnak béke iránt tett ajánlatait visszaútasítva, 1581-ben már százezer főnyi sereg élén folytatta hadjáratát. »Rajta légy — intette a Livlandhoz ragaszkodó czárt, — hogy ne csak zsoltárokat olvass; olvass egy kis *történelmet* is. Hagyd el az üres meséket és hazudozásokat; hisz a te hazugságaid ismereteseek már az egész keresztény-világ előtt.. Livoniához az a jogczímed van, mint nagyapádnak volt: az ödöklés.« »A leghitványabb tyúk a ragadozó sas vagy ölyv ellen védi és oltalmazza csirkéit; és te kétfejű sas (mert hiszen ezt használad czímerül), hol lappangsz, hogy sehol sem mutatkozol?« »Az egész Oroszország urának nevezed magad, pedig csak egy részét birod.« S a lengyel király, a ki még azzal is tetézte gúnyját, hogy nem az ő kötelessége hadakozásra tanítani a czárt, ha *Pszkovot* eredménytelenül kellett is vívnia, 1582. január 6. mégis arra kényszerítette Ivánt, hogy őt *Szmolenszk és Livland urának ismerje el*. Báthorynak oroszverő kardját most is ott őrzik a czárok moszkvai kincstárában, a Kremlben; a lengyelek pedig történetírásukban, szépirodalmukban és képzőművészetükben mindmáig új meg új lelkesítést keresnek Lengyelország fényének ezen utolsó felcsillanásában, hogy hitők legyen szétdarabolt hazájok jövődjében; azon hazáiban, melynek szétdarabolását épen az a Báthory jósolta meg, ki előtt Pszkov bevételével nyitva állt az út egész Moszkváig.¹⁾ Egy másután három orosz követség kérte őt békére. Az egyik olyan

¹⁾ *Szádeczky*, Báthory István hadjáratái az oroszok ellen. Hadtört. Közl. 1888., négy közlemény. *Górski* K. őrnagy a Biblioteka Warszawska 1892. évi folyamában. (Erdélyi Múzeum, 1893., 419. l.) *Schiemann*, Russland, Polen und Livland. (Berlin, 1887.) II. 354—392. *Zakrzewski*, Báthory István. (Lengyelül.) Krakó. 1887. *Hausmann*, Studien zur Gesch. des Königs Stefan von Polen. Dorpat, 1880. *Heidenstein* Reinhold (1556—1620.) az egykorúak közt legfontosabb. De bello Moscovito Commentariorum libri sex. (Krakó, 1584; ívrét 267 lap. Ismerteti *Deák* Farkas. M. Könyvszemle 1879., 281—3.) *Lázár*, Orosz birodalom tört. II. 306—343. *Karamsin*, id. h. VIII. 197—273. *Szádeczky*, Békés Gáspár, 87—98. s ugyan ő tőle Báthory emlékirata a muszka czárhoz. (Századok 1884., 511—517.) *Pierling*, Papes et tsarz. (Paris, 1890.) *Pierling* Documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec les slaves. (Paris, 1887.)

utasítással már, hogy tűrje, ha megverik is. És a másik úgy, a hogy *Matejkó* esete megörökítette: porba borúlva a magyar születésű lengyel király előtt.

1583-ban különben még egyszer küszöbön állt az orosz háború. Júniusban a porta értesítvén az erdélyieket, hogy »Muscauországból sok kozákokkal, puskásokkal egyenlő akarattal indultak volna Moldovaországra, hogy a *Moldovát elfoglalják*,» — a rendek engedélyt kértek István királytól a vajda megsegítésére. A kozákok ugyan másfelé fordultak, a szeptemberi országgyűlés azonban mindamellett is hadat határozott. A »hitvány, lézengő kozákok« gyorsan visszavonultak s így fölöslegessé tették azt a segítséget, melyet az erdélyiek a töröknek úgyis kelletlenül ajánlottak meg.¹⁾ Moldvát Bogdán vajda végrendelete értelmében magának követelte volna a czár. Ivánnak még 1578-ban Bécsben járt követe, *Kvasnin*, összekötésbe lépett *az elégedetlen magyar urakkal*, kik a czárt, mint a keresztény fejedelmek közt második helyen állót, felszólították, hogy ne Ausztriával, hanem a vérig sértett magyarokkal fogjon kezet s hogy Moldvát elfoglalja. Az orosz szomszédságot azonban, melyet akkor óhajtani látszott a magyarságnak egy töredéke, őt év múlva maga az erdélyi országgyűlés útasította vissza s nem engedte, hogy IV. Ivánnak ez az óhajtása egykönnyen, ha mindjárt kerülő úton is, teljeseadjék.

A következő 1584. évben márcz. 18. elhunyt Iván, kit rettenetesnek hittak ugyan, de mégis bőségesen megsirattak alattvalói, mert, ha durva eszközökkel is, Oroszország nagyságán dolgozott.

Utóda, *I. Fedor* ellen szívesen sikra szállt volna Báthory s mindent el is követett a háború megindítására, a lengyelek és litvánok azonban tudni sem akartak erről. Nem lehet tehát vádolni őt, hogy nem ismerte volna föl Oroszország terjeszkedő politikájában a Lengyelországot, sőt egész Nyugatot fenyegető veszedelmet. De bizonyos tekintetben — még Pszkov ostromának sikertelensége után is — elhamarkodottságnak tűnhetett föl, hogy végső erőfeszítéssel nem lépett sorompóba a czár ellen, ki most még csak azért nem követelte Konstantinápolyt, mert helyes érzékkel, előbb *éjszakon* akarta biztosítani állását.

1) *Szilágyi*, Erdélyi Orsz. Eml. III. 52—5.

A török ellen való küzdelemben talán találkozhatott volna a két ország. Hiszen már 1578-ban is bánatosan írta magyar barátaihoz a lengyel király, hogy a muszkák ellen való készülődései miatt most, „hátuk mögött ellenségek lévén a muszka«¹⁾, nem gondolhat *Magyarország felszabadítására*. Ezen fölszabadítás alatt nemcsak azt érthette, hogy a Habsburg helyett ő legyen Magyarország királya; hanem kétségkívül a török ellen való felszabadító háborút is tervezte. Csehország fénykorában a nagyeszű Podiebrád György király így akart európai szövetséget teremteni a törökök kiűzésére; mint akkor ő, — Lengyelország újabb fénykorában Báthory is főképp Magyarország erejére támaszkodva akarta megindítani a *törökök ellen való végső küzdelmet*. A lengyel vállalkozásból lett is valami, de csak egy század múlva, mikor a magyarok politikai önállóságát már egy külhatalom sem vette komolyan; később pedig az oroszok maguknak követelték azt a jogot, hogy elüljárjanak a keleti kérdésben.

S valóban úgy látszott, hogy ha cseh vagy lengyel erőtlen arra, — az oroszoknak, de mindenesetre valamely *szláv* hatalomnak kell vállalkoznia. Báthory, ki a viszonyokat jobban ismerte, talán gondolt is reá, hogy tisztán katolikus államok nem boldogulhatnak a Balkánon, mert az ott lakó görögkeletiekben a nemzeti gyűlölet igazán csak akkor lehet föléleszteni, ha vakbuzgóságukat is lángralobbantják. Így történt, hogy — nyíltan ugyan nem a török háború miatt — magyar léteére épen ő hozta szóba a *szláv államok szövetségének, sőt egyesülésének eszméjét*.

Fedorhoz küldött követe, *Haraburda* Mihály azt a titkos ajánlatot közölte a czárral s a kormánytanácsossal, hogy mint egy és ugyanazon szlávság tagjai s mint részben ugyanazon vallás hívei, az oroszok és lengyelek egyesüljenek. Még pedig uralkodóik kölcsönös örökösödése alapján olyképp, hogy az előbb meghaló uralkodónak országát a másik örökölje. Így mintegy Isten akaratára akarta bízni, Fedor legyen-e Orosz-Lengyelország ura, vagy Báthory? Ezt tartotta a legbiztosabb s egyetlen eszköznek, hogy a két birodalom közt béke uralkodjék.

A panslaviszmus eszméje, melyet ebben az alakjában,

¹⁾ *Szádeczky* a Századokban. 1886. 866.

vagyis csupán az oroszokra és a lengyelekre szorítva, egy magyar vetett föl, a lengyel irodalomban is tért foglalt már. A politikai gyűlölködés nem ölte meg a faj szeretetét. Már 1574 óta közkezen forgott a lengyel *Strykovszki* könyve, a *Goniec cnoty* (Az erény hirnöke), mely a szláv népek egységét magasztalta;¹⁾

„Az Ádria derült ege,
Az Éjszaki-tenger jege,
Pontusz s Balti-tenger partja
Szláv nyelvünket vizshangozza.”

1576-ban *Soranzo* velencei követ szerint a szultán már tartott a muszkától, mivel a görög egyház hívei s Bulgária, Szerbia, Bosnia, Morea és Görögország lakosai a legodaadóbb tisztelettel viseltek a velök egy valláson levő nagyfejedelem iránt, s mindig készek fegyvert ragadni, hogy vezetése s uralkodása alatt megszabaduljanak a török szolgaságtól.²⁾ 1594-ben *Cedolini* Péter lesinai püspök is számításba vette a török kiűzetése iránt készített tervében azt a körülményt, hogy az illyr vagy szláv nyelv s a görögkeleti hit egysége következtében Európa s Ázsia egy részének népei készségesen támogatnák a czárt, mert úgyis rokonságban áll a bizánczi régi császárokkal s politikájuknak mintegy örököse.³⁾

A *faj egysége* azonban nem látszott elégnek a *politikai egység* megteremtésére; s mikor Báthory követe, az első visszaútásítás után, olyasmit emlegetett, hogy ura akkor Oroszország rovására terjeszkedik, a czár hidegen jelentette ki, hogy egy talpalatnyi földet sem enged át, sőt Livlandon kívül még Poloczkot s Vilmát is elveszi, ha meg nem őrzik. Mert *Oroszország nem a régi többé.*

A lengyeleket bosszantotta ugyan a nyers és határozott válasz, pénzt és eszközt azonban most sem adtak királyuknak, Báthorynak, ki Oroszország elfoglalása árán is hajlandó lett volna megteremteni a *szlávok egységét*, hogy annál határozottabban léphessen föl a *keleti kérdésben*. Talán nem is annyira a slavophil, mint a hazáján segíteni akaró magyar nyilatkozott terveiben.

1586. december 12. történt halála örökre véget vetett annak

¹⁾ *Szamota* az Egyetértésben. 1892., 87. sz.

²⁾ *Zinkeisen*, Gesch. des osm. Reichs. III. 529.

³⁾ *U. o.* 593.

a nagyszabású kísérletnek, hogy éjszak hegemoniája birtokában lengyelek rendezzék a keleti kérdést.

Alig hűnyta le szemeit, az orosz czár önmagát akarta lengyel királylyá választatni s azon volt, hogy a két állam *örökös szövetségben* éljen egymással. Magáévá tette most már azt az eszmét, hogy Orosz-Lengyelország *háborút izenjen a töröknek*, orosz hűbérest állítson a krimi tatárok élére s a német császár, spanyol király és perzsa sah társaságában *szabadítsa fel Magyar-, Szerb- és Oláhországot, Moldvát és Boszniát*, melyek azontúl Lengyelország és Litvánia kiegészítő részei legyenek. Mit ígérhetett volna ilyen hangzatos szavakkal szemben a lengyelek második jelöltje, *Báthory* Kristóf? Hogy azonban katolikus és görögkeleti szlávok közt milyen áthidalhatatlan volt a különbség, legjobban mutatta a választás, mely *Zsigmond* svéd herceget juttatta trónra.

Az erdélyi fejedelem most tehát elesett céljától. Az erdélyiek azonban ettől az időtől fogva sohasem feledkeztek meg *Báthory István* hagyományairól s *Bocskay*, *Bethlen*, a két *Rákóczy György* s *II. Rákóczi Ferencz* története néha igen is erősen belejátszik Lengyel- és Oroszország történetébe. A kis Erdély tehát épen az éjszaki és keleti kérdésben mutatta meg a világnak, megfogyatkozott állapotában is milyen súlylyal tud föllépni az Európát közösen érdeklő politikai kérdésekben; s ezt a súlyt az adta meg neki, hogy nem feledkezett meg a magyar állameszméről akkor sem, mikor államisága már csak Erdély bérczei közé szorúlt. Erős volt odabenn s németnek, töröknek, lengyelnek, svédnek, orosznak annyira imponált, hogy *Báthory István* halála után egy emberöltővel már valamennyi kereste *Bethlen Gábor* fejedelem szövetségét.

II.

A *magyarok felszabadítása* érdekében való tervet nem-sokára *Rudolf* magyar király és német császár vitte ismét a moszkvai udvar elé. 1589-ben és 1590-ben követet küldött *I. Fedor*hoz, hogy szövetséget kössön vele a *török ellen*. A kalandos életű *Lassota* *Erich* 1592-ben *Rudolf* részére már toborzást indított a zaporogi kozákok közt¹⁾, s a szövetség tervezete is elkészült. Ebben a szö-

¹⁾ *Sybel*, *Histor. Zeitschrift*, 1869. XXI. 198.

vetségben, a pápa elnöklete alatt, 12 állam vett volna részt; többi közt Oroszország és Erdély. A pápa követe, *De Nona* Kornél, Moszkvából hazatérve föl is kereste *Báthory* Zsigmond erdélyi fejedelemet s neki köszönhető az az eredmény, hogy 1594. nov. 5. Erdély, Moldva és Havasalföld csakugyan megkötötte az ú. n. *dunai confoederatiót*.¹⁾ 1593-ban s 1594-ben *Varkocs* Miklós, Rudolf követe a törököknek Magyarországon való terjeszkedéséről olyan határozott híreket hozott s ehhez képest annyira sürgette a pénzben való segítséget, hogy Fedor, vagy inkább mindenható minisztere, *Godunov Boris*, nem érte be tovább meddő biztatásokkal; 1595-ben 44,000 rubel értékű czoboly-, menyét-, róka-, evet és hódbórt küldött Prágába.²⁾ A bőrök ugyan becsáron alúl keltek el, mi a szokatlanul elhalmazott piacon nem is lehetett meglepő, ez azonban nem megvárosíthatja meg, sőt a mezőkeresztesi csatavesztés miatt érzett csüggedés sem mentheti a királynak azt a Moszkvába küldött feleletét, hogy a mostani politikai bonyodalmak közt *gondolni sem lehet a szövetség megkötésére*. Ezt ugyanakkor jelentette ki, mikor ismét Moszkvában járt a pápa követe, hogy a czárt *Magyarország fölszabadításában* való részvételre buzdítsa.³⁾ A perzsák sokkal okosabban tudták felhasználni az oroszok török-gyűlöletét, mint a nyugati államférfiak. S ezzel nemsokára Rudolfnak is példát adtak.

Maga *Báthory* Zsigmond hű maradt a szövetség eszméjéhez. Mikor a Dnjszter mellékén lakó kozákok 1595-ben kijelentették Rudolf királynak, hogy zsoldért harcolni készek a törökök és a tatárok ellen, s Rudolf nem élt ezzel az ajánlattal, 1596-ban ő fogadta őket zsoldjába.⁴⁾ Jó pénzért készeknek mutatkoztak ügye támogatására a krimi tatárok is, kikhez 1598-ban *Bernardffy* Jánost küldte követségbe.⁵⁾ Mire azonban ez a követség visszatért, *Báthory* lemondott az erdélyi fejedelemségről. Erdély számára a Habsburg-ház *Miksa* herceget jelölte fejedelmül s *Mihály vajda* azt ígérte a hercegnek, hogy megválasztatása esetében Havasalföldet is a magyar

¹⁾ *Szilágyi*, A dunai confoederatio. Hunyadi-album (1878.). 134 - 5.

²⁾ *Karamszin*, IX, 237.

³⁾ *U. o.* IX. 245.

⁴⁾ *Horváth*, Magyarorsz. Tört. IV. 433., 436.

⁵⁾ *Károlyi* Árpád közlése. Tört. Tár. 1878. 561- 576. l.

korona hűbére gyanánt kormányozza.¹⁾ Ez a szomszédság azonban nem tetszett sem a lengyeleknek, sem az oroszoknak s mindketten figyelő hadtestet küldtek Moldva határára. »Moszkova herceget mondják bizonyosan — írja *Sennyei* Pongrácz 1598 június 1. — hogy hadat akar indítani. Sok gyülekezet kozák vagyon Moldva szélén, mi legyen akaradjuk, nem izenték, de úgy értem, félelemben nagyban vannak a moldvaiak«²⁾.

A tizenöt éves török-magyar háború Abbas persa sahnak Rudolffhoz küldött követsége s az orosz-persa-szövetség híre nem-sokára arra az elhatározásra bírta a királyt, hogy maga is követ-séget indítson Oroszországba s onnan Persiába, a törökök erejének egy részét ezen távoli ország szövetsége által öhajtván lekötöni. A követség vezetésével zalánkeményi *Kakas* István erdélyi államférfiút bizta meg, ki titkárul a szász *Tectander* Györgyöt fogadta maga mellé. 1602. okt. 15. lépte át a követség Oroszország határát, melyen akkor — 1598 óta — korának egyik legkiválóbb embere, *Godunov Boris* uralkodott. Mocsaras, bozótos, sok helyen egészen puszta vidékeken haladt a követség. Akkor épen inség volt az országban s egész falvak lakossága éhenhalt, vagy undorító eledelekkel tengette életét Mindenütt rablók garázdálkodtak. A magyar utazók hazugnak, csalónak s fitogtatott vallásossága mellett is fajtalan-nak, paráznának, egyáltalán a világ leggonoszabb népének találták az orosz. Durvák és műveletlenek még papjaik is. Az írni, olvasni tudó előtt nyitva áll bármely hivatal. A hatalmas uralkodó követ-ségének nyomorúságos útazása eléggé mutatja, közlekedés dolgában hol állott még Oroszország. *Kakas* István különben, ki útközben 1603. okt. 26. Lahidsan persa városban (Ghilanban) halálával fizette meg ezt az utat, az orosz-persa-német-szövetség ügyén ép olyan keveset lendíthetett, mint *Logau* Henrik, ki 1604. júl. 15.—aug. 24. képviselte Rudolf személyét Moszkvában. A magyar követ útazását titkára, *Tectander*, leírta s már 1610-ben kinyomatta, még pedig térkép kíséretében.³⁾

¹⁾ *Szilágyi*, Erdély Tört. I. 456—7.

²⁾ *Tört. Tár.* 1879., 46.

³⁾ *Iter Persicum*. Kurtze. . . . Beschreibung der Persianischen Reisz. Altenburg in Meissen, 1610.—16 és 180 lap. Ujabb kiadása *Hormayrnál*, Archiv für Geographie, 1819., 11. sz. Legújabbban *Scheffer* adta ki francziául (De-

Godunov Boris czár, Oroszország egyik legnagyobb embere, nem akadályozta, hogy *Bocskay* hadaiban muszkák is szolgáljanak; ezek a zsoldosok azonban nagy pusztításokat vittek véghez s 1605. május 5. *Rhédey* Ferencz kénytelen volt a nagyszombatiakat a fejedelem nevében külön megnyugtadni, hogy „minden rendbeli seregeknek ellene”, így a kozákok, muszkák és oroszok ellen is megvédi őket.¹⁾ Boris czár ekkor már ápril 13-a óta nem volt életben s fiát, II. *Fedort*, csakhamar megfojtatta *Demeter*, ki IV. Iván fiának hazudta magát, még pedig oly szerencsével, hogy 1605. június 20-án már mint Oroszország czárja vonúlhatott be Moszkvába. *Demeter* azonnal lengyel módra kezdett kormányozni, lengyelek tanácsára hajtott, s a lengyel *Mnizsek* György szandomiri palatínus leányát, Marinát akarta feleségül venni. Széltében beszélték most már, hogy lengyel tartomány lesz Oroszországból. *Bocskay* István a czár jövődöbéli apósának, *Mnizsek* György palatinusnak már 1606. febr. 8. szerencsét kívánt moszkvai útjához, másnap pedig arra kérte, fejezze ki örömét, hogy trónját visszaszerezhetette a nagyfejedelem, adja át a czárnak ajándékát, mely egy gesztenyeszínű nemes lóból állott, nyújtsa át nevében levelét, melyben boldog és hosszú életet kíván neki s élőszóval is támogassa abbeli kérelmét, hogy *őt s a magyarok ügyét* figyelmébe vegye.²⁾ A moszkvai vérmenyegző azonban 1606. május 17-én lázadásra vezetett; a bitorlót 1705 lengyellel megölték, *Mnizseknek*, leányának s a lengyeleknek pedig menekülniök kellett. Rebesgették, hogy ezek után maga *Zsigmond* sem tarthatja meg a lengyel koronát s hogy azt valamely Habsburg fejére teszik. *Kőrösy* István, Erdély portai követe, azonnal mozgolódni kezdett Konstantinápolyban, hogy a lengyel trón megüresedése esetében a szultán, mint trónkeresőt, *Bocskayt* pártolja. Azzal ijesztgette a diván tagjait, hogy ha lengyel királylány Habsburgot koronáznának, a kié már Német- és Olaszország is, ez

scription du Voyage en Perse. Páris, 1879. 8° XXII és 120 lap); magyarul töredékesen, de helyes földrajzi megjegyzésekkel *Szamota*, Régi magyar utazók Európában. (Nagy Becskerek, 1892., 5–45 l.) V. ö. Külföld (szerk. Moller), 1879., 156–7., Földrajzi Közl. 1879., 161–171. és Budapesti Szemle, 1886., 109. sz.

¹⁾ *Tört. Tár.* 1878., 193.

²⁾ *Tört. Tár.* 1882., 15–16.

a német »mint egy sárkány, keresztül fekszik útjokban és nem traktálhatnak a kazullal és muszkával.«¹⁾)

Lengyelország azonban rendületlen maradt, ellenben annál mérhetetlenebb zavarok áradtak el Oroszországban. A trónt *V. Vaszilij Sujszkij* foglalta ugyan el, de egy második *ál-Demeter*, 1610-től pedig maga III. Zsigmond lengyel király is követelte fia, *Ulászló* részére. *Báthory* Gábor, az új erdélyi fejedelem, arra a hirre, hogy Vaszilij a svédekkel szövetségbe lépett, *Imrefi* János tanácsából már magára a lengyel királyságra törekedett s azt hitte, Lengyelországban van még varázsa a Báthoryak nevének. Titokban követeket küldött Moszkvába Vaszilijhez, kitartásra buzdította, hogy az egymásközt viszálykodó oláh vajdák segítségére most nem számolhat Zsigmond, ő pedig a törökökkel egyetemben mentül előbb segítségére fog sietni.²⁾) Lelke előtt Erdély, Moldva, Havasalföld s Lengyelország szövetségbe való egyesítésének eszméje lebegett. A lengyeleknek *Kluzsino* mellett 1610. június 24. nyert győzelme után azonban *Vaszilij* (júl. 17.) lemondott a trónról. A bojárok nagytanácsa ugyan Zsigmond fiát, Ulászlót hitta meg czárnak, a nép azonban föltámadt s fegyvert fogott a katolikus, lengyel jelölt ellen. *Báthory* Gábor fejedelem, ki 1611. január 1. csakugyan átlépte Moldva határát, addig biztatta a portát, míg segítségigérő követséget nem küldött Moszkvába. A portát gondolkodóba ejtette az a körülmény, milyen rossz szomszéd lehetne ránézve az egyesült Orosz-Lengyelország³⁾) s *Görcsi Mehemed* basa s a diván néhány tagja nem is nézte rossz szemmel *Báthory* támadását, mely az orosz nemzeti párt működését erősítvén, egyúttal zavarta Zsigmond terveit. S ha előbb-utóbb meg kell is mérközniök Krim miatt az oroszokkal, a küzdelemben csak javukra válhatnak, ha a szabad Lengyelország, a törökök hűbéresének, *Báthory*nak uralkodása alatt, természetes szövetségesök lesz.

A lengyelek azonban leverték az oroszok első felkelését, *Báthory*nak tehát szintén le kellett mondania föllengző terveiről. Mire

¹⁾ *Szamosközy* Tört. Maradványai. IV., 356.

²⁾ *Hatvani*, Brüsseli okmánytár. IV., 49. *Szilágyi*, *Báthory* Gábor fejedelem története, 107.

³⁾ *Hatvani*, id. h. 55–6.

Pozsarszkij és *Minin* honszeretete diadalra juttatta a második fölkelést s az 1598-ban kihalt Rurikok trónjára 1613. febr. 21. *Romanov Mihályt* ültethette, Báthory Gábor helyzete már tarthatatlan lett otthon Erdélyben. Az új czár különben is mindjárt uralkodása kezdetén követséget küldött *Mátyás* német-római császárhoz és magyar királyhoz, hogy megújítsa a Habsburgokkal való régi szövetséget; s a császár követe, *Heidel* Erázmus 1615-ben Vjezmában csakugyan mint békeközbenjáró lépett föl az oroszok és lengyelek közt; a 14 évre szóló fegyverszünetet azonban csak 1618. decz. 1-én s akkor is ő-nélküle kötötték meg.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Igriczek a Bihar-hegységben.

»A magyar nemzet pogány korából írott maradvány ránk nem jutott. Ősi költészetök emlékét csak a nép élő nyelvének egyes szó-járásai és közmondásai, egy-egy még élő monda (mint a borsodme-gyei szihalmi nép mondája Árpád király kincséről) főleg pedig a hazai és külföldi történetírók őrizték meg. A mint a hún költészetre nézve Priszkosz, bizanci rhetor, munkájában találunk adatokat, úgy magyar őseinkre vonatkozólag legvilágosabban Béla király névtelen jegyzőjétől és Ekkehard német krónikástól halljuk, hogy voltak val-lásos, halottas, gúnyos, ünnepi és különösen történeti énekeik. Az utóbbiak korán megszülettek őseinknél is, mint minden népnél, mely-nek napjai nem tétlen egyhangúságban folynak, hanem a hadi sze-rencsének hősi tettekre alkalmat szolgáltató változásai között. Ké-szítőik és előadóik egy külön énekesrend tagjai voltak, kiknek utódaira egész a XVIII. századig akadunk. Régi oklevelekben leginkább *igricz* néven fordulnak elő, később *hegedősök*nek hívták őket ; ősi magyar nevük azonban valószínűleg a *regés* volt (joculator, trufator, com-bibator.) E regések őrizték meg egyfelől a régi dolgok emlékét, más-felől ezek mulattatták tréfáikkal a vigadókat. Verseik nyomát csak némely régi, töredékes székely és palócz népversezet tartja fenn. Legrégibb hangszereik, az igricz-készség, a síp és talán a dob vol-tak, melyekhez utóbb a trombita és hegedű járult. Énekeiket a nép maga is, mely ünnepein, lakomáin szertartásainál hallgatójuk volt, fejlesztette, alakította, bővítette.»¹⁾

Ime ezek azon a köztudatban legjobban elterjedt adatok, melyek az igriczekre vonatkoznak, s ez az a kép, mely a régibb ada-tok java részét a legvilágosabban domborítja ki előttünk. Ez idézet-

¹⁾ Beöthy Zsolt: A magyar irodalom történeti ismertetése Budapest, 1891. I. 8. l.

ből különösen négy pontot kívánok kiemelni. Egyik az, hogy ez énekesek legrégibb neve az *igricz*, mely nem tudjuk ugyan mikor, de mindenesetre a XIV. század előtt, helyt adott a hegedősöknek; a másik az, hogy utódaikra a XVII. századig akadunk; a harmadik, hogy dalaik nyoma némely székely és palócz népversezetben maig is fennmaradt, s végül a negyedik az, hogy az igriczek nem minden hangszeren zenéltek, hanem főleg síp, trombita és hegedűn.

A regélés nyomaira irodalmunkban többször ráakadunk. Plander Ferencz novai esperest volt az első, ki a regélés szokásait úgyszólván felfedezte.¹⁾ Göcsejben ugyanis szokásban van, hogy Szent-István vértanú estéjén leányos házak előtt a serdülő ifjak dalt énekelnek, mely ilyen refrainnal végződik:

Rök ökör, régi törvény. hajj regő rajtunk!

1860-ban egy másik czikk jelent meg ugyancsak a göcsei regélésről Torkos Sándor tollából,²⁾ a ki nem ismerte Plander előbb idézett dolgozatát s ez a refraint már így jegyzi fel:

Riétöki régi törvény
Hejj regűő rejtem!

Néhány évvel reá Kriza János mutatta ki a regösök létezését Udvarhelymegye egyetlen községéből Kénos-ból, ahol az ó-székely *regesek* dalának hetedik strófája így szól:³⁾

Régi törvény: nagy rött ökör, de hó reme róma,
Annak fele regeseké: de hó reme róma.

E két hely az, a hol a regélés Magyarországon még fennmaradt. Az egyik a Dunántúl, a másik Erdélyben, tehát a hon két ellenkező zugában, mindkét esetben azonban tiszta és sajátságos ősi magyar fészkekben. ne

A regélés múltjáról Heltai nyomán tudjuk, hogy a XVI. század közepe táján nagyban divott a regélés szokása, mert szükségét

¹⁾ Plander Ferencz: Göcsejnek esmérete. (Tudományos Gyűjtemény. 1838.)

²⁾ Torkos Sándor: A regélés Zalamegyében. (Magyar Nyelvés-et 1860. 335. és 371. l)

³⁾ Kriza János: Vadrózsák. 1863. 121. 122. és 533. l.

látta »az ördögnek nagy ünnepe a regelő hét« (t. i. a farsang) ellen írni. A kénosi és göcseji regélés ugyanazon napra esik s a Heltai regelő hete ezeket nyomon követi.¹⁾

Szabó Károly a gróf Lázár-család meggyesfalvi levéltárában talált egy okíratot, „melyben a királyi regősök eddig ismeretlen nevét latinul is magyarul is az általok lakott falu *Regtelők* nevezetét“ lelte meg. Ezen oklevél I. Lajos királynak Budán 1347. február 2-án kelt levele, melyben átírja és megerősíti Pál országbírónak Visegrádon 1346-ban kiadott ítélet-levelét, melylyel a Pest-vármegyei Regtelők falu határának egy része iránt az adományos Loránd comes budai aranykémlő és esküdt polgár ellen István, Csobod pesti polgár testvére, mint a szomszéd Pardi falu birtokosa által támasztott perben az adományos Loránd javára dönt s egyszersmind Regtelők határait, a felek közt történt kiegyezés szerint körülményesen leírja. »Ezen okírat szerint a királyi regősök neve: »combibatores regales condicionarii, vulgariter *Regus* dicti«, míg Regteluk a mai Rákospalota falu és Szent-Mihály puszta közt fekszik.²⁾

Sajátságos, hogy míg a regélés nyomaira irodalmunkban elég sűrűn akadunk; az *igricz* név sehol sem fordul elő ez adatokban.

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár adatai³⁾ az igriczekről ezek:

Igrec, igric: 1) tibicen. Münchener Codex (1466). 30. (musiker). — Az üdőben, melben hallang'atok a trombitanac, sipnac es hegedőnec es bozfaban alkotot igrec kessegnec es soltarnac es dobnac zozat'tat es mienden igrec kesseg nemzeseiet: universi generis musicorum sonitum. (Bécsi codex. XV. század: 1436 - 1439. 125.). — Veg'ed el en tőlem te enekednek zaigasat es te igrec kessegidnec ennekit: cantica lyrae tuae (223.) — Micor intotuolna Jesus a féiedélmnec hazaba es lattauolna ot az igrecekét es a zaigo nepét. (Münchener Codex 1466. 30.) — 2.) (Nugax, nugatorius; unnütz, possen). Az neluöc-nec bynei: sok bezed, rut bezed, igrich bezed. (Nagyszombati Codex. 1512—1513.)

¹⁾ Heltai Gáspár: A reszsegségnek és tobzodásnak veszedelmes vóltáról való Dialogus. Kolozsvártt, 1552.

²⁾ Szabó Károly: A királyi regősökről. Századok. 1881. 553. l.

³⁾ M. Nyelvtörténeti Szótár I. k. 1558 l.

Igrecség: (nugae, possen). Zolasnac byne: ruth bezed, hyzelkődes, igricseegh. (Nádor Codex 1508. 691.)

Ez adatokból kiviláglik, hogy e zenészek neve tulajdonkép *igrecz* sőt talán *igrécz* volt; az *igricz* alak csak egyetlenegyszer, a Nagyszombati Codexben fordul elő; az *igriczkészség* valami bodzafából fúrt furulya féle síp lehetett; az *igriczbeszéd* és *igriczség* alatt is már a fentiek alapján is valami duhajkodó tréfalkozást, gúnyolódást, hiabavalóskodást, léháskodást kell értenünk.

Kiváncsi voltam, helyneveinkben nem maradt-e fenn valami nyoma az igriczeknek. A Helységnévtárban a következő neveket találtam, mint a melyek *valószínűleg* az igriczektől vették nevüket, noha erre nézve a közöshangzason kívül ma még semmi történelmi adat sem áll rendelkezésemre.¹⁾

1. *Igricze* (Igricie) község Szolnok-Doboka vármegye szamosújvári járásában 231 lakossal, a kik mind oláhok.

2. *Igricze* község Zalavármegye pacsai járásában 345 lakossal; tiszta magyar falu.

3. *Igriczi* község Borsod-vármegye mező-csáti járásában 1083 tiszta magyar lakóssal.

Ez adatok arra mindenesetre alkalmasak, hogy felhívják a történészek figyelmét, a kiknek érdekes feladat lenne megfelelni arra a kérdésre, hogy e falvak nevei összeköttetésben vannak-e a régi magyar hegedősökkel.¹⁾

E néhány adat idézésével és felsorolásával azért kívántam megvilágítani az igriczek mai ismeretét, amennyiben 1893. év november havában nekem is sikerült az igriczek ismeretéhez egy talán nem érdektelen adatra akadnom. E hónapban ugyanis Lukács minister ő excellentiája megbízásából a Biharhegység népies építkezését tanulmányoztam, s így többek közt a Bihar alján november 8-án Felső-Vidrára is elkerültem. Az az nap beállott esőzés arra kényszerített, hogy két napig vesztegeljek e havasalji faluban, a hol Gombos tanító úr vendégszerető házánál találtam szíves fogadtatást. A két napot aztán néhány néprajzi adat egybegyűjtésére használtam, mely munkámban Gombos úr kiválóan segítségemre volt. Sokat beszélvén a román népdalról, egyszer így szólt:

¹⁾ Dr. Jekelfalussy József. Helységnévtár, 1893. 1195. 1.

— Kár, hogy ennyire dühöng az idő, mert elhívtam volna néhány *igréczet*.

Micsodát? kérdém hirtelen.

— *Igréczet!*

Igy tudtam meg, hogy az *igrécz* itt zenészt jelent. Teljes bizonyosságot szerzendő a dolog felől, azonnal kikérdeztem egy egész sereg vidrai román, hogy van-e a muzsikusoknak valami nevük: s valamennyi egyformán az *igrécz* szót ejtette ki előttem. Vizsgálatimat aztán alsó-, közép- és felső-vidrai, továbbá nyágrai és szkerisorai románokra is kiterjesztettem s ezek az *igrécz* szó életben létéről teljesen meggyőztek. Ime tehát öt község: Alsó-, Felső- és Közép-Vidra, Nyágra és Szkerisora, a hol a régi *igrécz* szó mai napig is él¹⁾ s biztos tudomásom van arról is, hogy a szomszédos falvakban másutt e szót nem ismerik.

A szónak a románok által használt alakja egyes számban *igrécz*, többesben *igréczii*; a töben tehát itt is a második magánhangzó nem i, hanem é, épúgy mint az a Nyelvtörténeti Szótárban látható a nagyszombati codex egyetlen adatát kivéve.

A szónak értelme itt is *zenész*, de e szót csak a román zenészre alkalmazzák; soha cigányt e névvel nem jelölnek, csak román; az igaz, hogy arra alkalmuk sincs, mert e falvakban cigány muzsikus nincsen. De hogy kit neveznek igrícznek, függ a hangszerétől is, melyen a zenészek játszanak. Az igriczek hegedűvel, kisbögővel, furulyával és klarinétal muzsikálnak; akik csimpolyán játszanak, azokat sohasem nevezik igriczeknek. Ehhez azonban ismét meg kell jegyeznünk, hogy sem a három Vidrán, sem Nyágrán és Szkerisorán, sem Albákon a csimpolyát hangszerül nem használják, de már a közeli Bulzesdben igen; csakogy Bulzesd összes szokásai, vérmérséklete, sőt nyelvjárása is egészen más, mint a Topánfalva vidéki románoké. Hasonlóképen a czimbalom sem — talán nem vétek nagyot, ha így fejezem ki — *igriczkézség*.

Más az igricz viselkedése akkor, mikor táncdarabot, s más akkor, mikor népdalt hűz. Ha az igricz népdalt hűz, komoly lesz,

1) Gombos úr elmondta, hogy mikor ő egy magyar gymnasium VIII. osztályában az irodalomtörténetet s épen az igriczekről szóló fejezetet tanulta, felállt s megmondta, hogy náluk Vidrán, máig is vannak igriczek, a tanár leszamarazta, ráfogta, hogy hazudik, s azzal az igricz-kérdés el volt intézve.

nem gesztikulál, a dalt énekkel kíséri, melyet a hallgatóság karban ismételt utána; ha tánczdal kel ki húrjaiból, akkor egész testével adja a taktust, lábával dobog, nagyokat kurjongat, léhaságokat mond, szóval a zenét *igriczbeszéd* és *igriczség* kíséri. Ha vásárba mennek, csoportosan hagyják el a völgyet, 10—20 szekér egy társaságban, egyszerre indul s a csapatban mindig akad egy igrécz, a ki megkezdi az éneket, a többi pedig soronként utána énekel.

Ezek az adatok világítják meg némileg a Biharhegységben maig is fenmaradt igréczek életét. Természetesen nagyon szükséges volna, hogy ha valaki, a ki jól tud románul, s nemcsak konyit hozzá, mint jó magam, most már beható tanulmány tárgyává tenné e rendkívül érdekes kérdést: hogyan maradt fenn a Bihar-hegység e rejtett zugában az igrécz név és fogalom? És miért maradt fenn az igrécz, s mért nem regős és a hegedős név?

Nem állhatom meg, hogy midőn e kérdések elmémben felmerülnek, fel ne említsek néhány oly néprajzi körülményt, melyek kell, hogy a kérdéssel foglalkozó egyén szemében bizonyos jelentőséget nyerjenek, s talán utmutatóul is szolgáljanak. Ma e vidéket románság lakja, de sajátságos románság ez: kapuja tiszta székely, ezrivel van meg e kapuk mása az egész Székelyföldön; a szénapadlással öszszekötött félemeletes szénás-ól szakasztott olyan, a minőt Csikban a legrégebb székely telepek házaival egybekötve maig is találunk, mely igen jellemzetes typus azonban az egész Székelyföldön régen általános elterjedésű volt; ezeknek a románoknak tiszta magyar családneveik vannak¹⁾, sok községnek (p. o. Bucsum = Tökésfalva) ma is ismeretes régi tiszta magyar neve; maga Vidra — mely a vidra állattól kapta nevét²⁾ — ugor szó, az ugor vid (viz) — tovább képzése³⁾; megvan a székelyek összes kalákái ugyanazon (clacă) elnevezéssel stb. Mindezek nem véletlenül, nem a székelységgel való érintkezés által jutottak e nép közé; ekkora hatást feltételeznünk legalább is való-

¹⁾ Pogány, Talpas, Gombos, Király, Székely, Varga, Vajda, Tamás, Dávid stb. Lásd György Aladár: A Bihar alján. Földrajzi Közlemények XXI. 1893. 306. l.

²⁾ Abrudbányán Broos főerdész urnál egy szelidített vidrát is láttam melylyel az ember úgy eljátszódhatott, mint egy macskával.

³⁾ Munkácsi Bernát dr., A magyar népies halászat műnyelve. Ethnographia, 1893. 278. és 293. l.

színűtlen. Sokkal inkább csatlakozhatom azon nézethez, hogy itt eloláhosodott magyarsággal van dolgunk s ebben az esetben, noha az igricz és kaláka szavak szláv eredetűek, e szavak a szláváságból nem a románságba, hanem a magyarságba kerültek; az csak a sors egy sajátos játéka az elszigetelt földrajzi fekvés s talán a történelmi események egészen különös összetalálkozásának eredménye, hogy a hegedősök egyik legrégebb neve az igricz éppen ebben az eloláhosodott magyarságban maradt fenn a mi napjainkig.*)

DR. JANKÓ JÁNOS.

*) Ez értekezésnek a szakosztályban való felolvasása alkalmával Márki Sándor megjegyezte, hogy a tárgyalt vidékről a Fehér-Kőrös völgyén lefelé haladva, szintén meg lehet találni az igriczek nyomát. Halmágyon, Boros-Sebesen, sőt a síkon is, Pécska és Gyorok közt sok az *Igriczán* nevű oláh család. A mai Aradmegyében Somoskeszi (régén Sámolykeszi) vidékén már 1429-ben említnek egy *Igriczverse* nevű földet s több, mint valószínű, hogy ezek az igriczek a zarándi vár udvarnokai közé tartoztak. Az igriczséget, úgy látsszik, egy-egy családhoz kötötték; 1475-ben Lippán egy *Lantos*, Pankotán pedig egy *Énekes* és több *Hegedüs* nevű család élt. A simándilakosság jelentékeny része 1536-ban „*kolduló-énekléssel*” kereste kenyerét. Mindez remélni engedí, hogy hasonló buzgósággal, mint azt ebben az esetben Jankó János tette, a Móma-Kodru és Hegyes-Drócsa tövében is nyomára lehetne akadni az egykori igriczségnek.

Szerk.

Irodalmi Szemle.

Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar népe.

Néprajzi tanulmány. Írta Dr. Jankó János. A magyar földrajzi társaság kiadása. Budapest, 1893. n. Sr. VII. 294. I—X. tábla.

Második kötete fekszik előttünk egy nagyfontosságú vállalatnak, mely a történelem és földrajz segédtudományaként Magyarország ethnographiáját írja le s melynek első kötetét „*Katolászeg magyar népe*“ cz. alatt dr. Jankó János ezelőtt alig egy esztendővel rendezte sajtó alá.

Szorgalmas ifjú tudósunk több tudós társulat és hatóság, köztük az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ áldozatkész támogatásával 10 hetet töltött 1892. nyarán különféle tanulmányozgatások között Torda regényes környékén; e tíz heti sok mindenre kiterjeszkedő kutatásnak gyümölcse az előttünk fekvő tekintélyes kötet. Csaknem 100 egyénnek köszöni meg az *Előszó* a lelkes közreműködést és alapos útbaigazítást. Ily nem mindennapi előjelekből ítélve, dr. Jankó mindenestre sok figyelemre méltót visz a tanúlságra vágyó olvasó-közönség elé és műve kétségen kívül sok érdekes megjegyezni valót tartalmaz.

A mű I-ső részét a tanulmányba fogott vidék „topographiai határelnevezései“ töltik be. Rövid és világos földrajzi tájékoztató után elég ügyesen, bár távolról sem kimerítően, csoportosítja Jankó Tordavidék felülrőlbb határneveit s azután nyelvészeti tanúlságot igyekszik levonni belőlük.

Teljesen igaza van abban, midőn kimondja, hogy „az ethnographiai kutatások egyik legfontosabb és legérdekesebb feladata a községek határneveinek összegyűjtése, azok népies és tudományos magyarázata“. Azt is jól tette, hogy a jelentését nem talált helyneveket külön is felsorolja. „Könnyen lehet, — teszi hozzá — hogy nyelvész vagy történettudós egyik vagy másik nevet talán első pillanatra meg tudja fejteni, köszönettel veszem s az ügynek tesz szolgálatot, ki egyes megfejtését velem is közölni szíves lesz.“

Ez egyenes felhívás bátorít fel minket arra, hogy a Jankótól megfejtetlen hagyott nevekhez hozzá szóljunk. Bár mi nem kutattuk heteken keresztül Erdély ez érdekes vidékét, hozzávető sejtéseinkkel a

dr. Jankó által felvállalt feladatot egy lépéssel talán közelebb viszzük a keresett megoldáshoz.

Mindenekelőtt az ismertetett helységek neveinek megfejtését adjuk, mit Jankó teljesen figyelmen kívül hagyott. *Kövend, Kercsed, Bágyon, Csegez, Szent-Mihályfalva, Kocsárd, Fel-Vincz, T.-Szt.-György* egytől-egyig személynévek. A helynevekben a helyiséget gyakran a *d* képző fejezi ki, mint könyvében Jankó Szarvas Gábortól idézi. Alkalmazva e szabályt: Küen vagy Kevin $+ d =$ Kövend, Kerese $+ d =$ Kercsed és Torda mellett Koppán $+ d$, Szín $+ d =$ Koppánd, Színd stb. Kocsárd : Gotthárd ; Vincz a Vinczéből van rövidítve. Bágyon, mint személynév, a régi oklevelekben elég gyakran előfordúl.

Mészkö mészhegyek aljában települt. *Várfalva* a régi Turdavar alatt, *Rákos* patak mellett, *Sínfalva* egyenes helyen (Singfalva), *Harasztos* bokrok közt (határnevei: Csere, Magyarós, Borzás, Hangásoldal stb.), *Torockzó* tarackos (vas-salak) helyen épült, nevét is valószínűleg innen nyerte.

A főhely *Torda* szintén személynév. Már a Névtelen Jegyző megemlékezik egy Turda nevű püspökről, a ki a serény Velek vitéz nemzetségéből származott. A mit Orbán B. ír, hogy a Tordán napjainkban is élő Turda-nemzetség a városalapítótól ered, az a mesék honába tartozik. Úgyszintén a Szamosközi észrevétele is, hogy Thorda német nevet (Thorenburg) onnan kapta volna, mert lakóinak nincsen annyi eszük, hogy a városuk körül heverő köveket, római váromladék maradványait, egymásra rakva, magoknak várat építsenek, alaptalan ráfogás, a minek minden igaz tordai ellenmond. Két vára is (olyan a milyen) volt Tordának ; mit csináltak volna a harmadikkal ?

A Jankó János által meg nem fejtett határnevek közül a következők: *Aggyad* (Atyha $+ d$), *Bagamér*, *Bódizsár*, *Bódog*, *Bodorhágó*, *Bogát*, *Csomor*, *Csorbarölgye*, *Czondrapál*, *Czicziridomb*, *Dénes Dezse* (Dezső), *Domokos*, *Duka*, *Fábiánbűkk*, *Garadalja*, *Gór*, *Gyárfás*, *Gyöngyehegye*, *Harkányikő*, *Inkarölgye* (vesd össze: *Inakteluk*), *Irgany*, *Istók*, *Kádárdomb*, *Karácsonrölgye*, *Kardarölgye* (Garda ?), *Koczagecezi*, *Komporik*, *Liska*, *Marsa*, *Móricz*, *Pipásverme*, *Szemere*, *Sándormál*, *Sáraháza*, *Söksara* (Csóksára ?), *Sebestyén*, *Kis-Tódor*, *Vas-parlagja*, mind helynévek vagy személynévből alakultak, legtöbbszor a tulajdonosról elnevezve. Érdekes ezek közül a *Gyöngyehegye* Mészkon, mert Gyöngye (gyöngy) valószínűleg régi magyar női név. Bika-sára, Czondapál, Kocza-gecezi és Pipásverme a hajdani birtokosok gúnynevééről maradtak fenn. *Gyakor* is körülbelül tulajdonnév ; jelentése annyi mint: Hamari vagy Sebes, — mindkettő ma is élő családnév Tordán és Torockzón.

Jankó többi ismeretlen nevei közül: *Asztalkő* és *Atalvető* jelentése már magából a névből világos. Szintúgy megkapható a Nyelvtörténeti Szótárban *Bakbencső* és *Bakmonyos* jelentése is, előbbi „bin-

csók«, utóbbi „mony“ vezérszó alatt. *Boglyas* vagy *Boglyás* jelentése mindkét alakban világos. *Bongor*: bokroshely, csalit; *Csergőkút*: csorgó-, forráskút; *Csillagnál*: csillagoldal; *Csomboskő*: csomóskő, fejeskő. *Csuma*: gonosz szellem; párja: *Ördögbércze*, *Ördögös*; de lehet e név „csumó“ is, kivált ha Jankó rosszul írta. (Vesd össze: *Kőcsunó* Csegezben.) *Czigla*: csigolya, veres fűz, tehát: fűzes; *Czibre*: czibere, étel neve; „*Ebrézs*“ eprés; *Eger*: egres, égeres, hol egerfa terem; *Fiaszó*: nagyobb és kisebb tó egymással összekötve. *Fityhalom* szélzúgásról, *Fütyentő*, *Sikottyú* hasonlókép. *Hurkapatak*: hosszú patak? *Járdóvány*: Tordán egy szőlőfaj neve. *Jeges*: szőlőhegy, keletre néző oldallal, híves is, jég is gyakran veri. *Kabalás*: lovagnak való hely. (Vesd össze: *Kecskés*.) *Kamarás*: fiskusé volt? *Kebele*: bevölgelt szőlőhegy, horh, horhos. *Kép*: feszület volt ottan. *Keréksár*: hol deget lehető. *Keringő*, *Kerülő-völgy*: görbe vagy félreeső. *Kócsos*: zárt, félrehely. *Korsókő* (korsóalakú bércz) *lába*: — alja. *Köbőkútja*: göboly, gulya itatója. „*Kőkötők*“: kő-köldök? *Laposkő*: nem gömbölyű kő. *Lapúgaskút*: lapúlugas (levélszínes) kút, hihetőleg csalitos helyen. *Lóhus*: e vidéken a czékla tréfás magyar neve. *Mácsókő*: mászókö? „*Mérvölgy*“: mélyvölgy. *Mesterkopasza*: kopár hely, mihez a kántor tartott egykor just. *Morgó*: széljárta hely; vesd össze: *Böggőtér*. *Nagyfulomoidala*: nagyfa-lomboldala. *Nayyles*: lesre, vadászoknak alkalmas hely. *Nyáló*: nyárló, nyaraló, hová nyáron az ökröket hajtják. (Vesd össze: *Déllő*.) *Otócány*: gyümölcsös? *Pakulárhegy*: pásztorhegy. *Plucsintató*: lapos tó? *Püspökoldal*: kath. parochiáé? *Részevölgye*: réczevölgy? *Száldobos*: ez igen gyakori helynév, talán magasabb, meredekebb dombvidéket fejez ki, szál-dombos értelemben. *Két Szányal*: két szárnnyal? *Szardódláb*: Szardó nevű hegy alja. *Sandar*: (helyesebben Sandal) elforduló, irányt váltó hegyoldal; vesd össze: sandal, sandít a. m. oldalt néz. *Sima*: sík? *Ó-Tárca*: Oltárca; vesd össze: *Oltárvölgye*. *Turós*: taréjos. *Tyúkmonyos*: tojásos, tyúkok ott jártáról, vagy fehér kavicairól? *Végböcsök*: végbütyök. „*Videjhát*“: Vidaly nevű hegynek teteje.

A többi ismeretlen jelentésű név közül *Butura* (odvasfa), *Hodinis* (nyugvóhely), *Kreásza* oláh nevek. *Baranyát* kelta szónak tartják, marhalegelő értelemben. *Tanarok*: (helyesebben *Tanorok*) a székelek közt közkeletű gazdasági műszó (kerített rét). *Ropótető*: tánczostető. *Porgolátkert*: porkoláb kert. *Járdánkút*: Jordánkút. *Képejes*: kép-helyes.

A Jankó följegyzette szók közül igen érdekes alkotásúak: *Csorgárka* (helyesebben *Csurgárka*), *Döng'határ*, *Harap'égés*, *Asz'torok*, *Vigyáz'domb*. A melléknévi igenév képzőjének e lekopása megérdemli a nyelvészek figyelmét, ha a feljegyzések nem tévedésen alapúlnak.

Mert meglepő, mily hiányos tájékozottságot tanúsít szerzőnk úgy a magyar nyelv, mint a 10 hétig kutatott Tordavidék topographiája

körül. Szerinte *tövis* csipkerózsa értelemben használatos e vidéken s s mégis *Csipkéstér* a vadrózsákról venné nevét (Vesd össze: *Csipkés vápjája*.) Szerinte *Dines pataka* dancs, doncs (piszkos) helyről folyik, pedig ez is, mint biztosan tudjuk, személynév. *Bongort* összetett szónak (Bong-Orr), *Mérnökdombot* népies elnevezésnek tartja. *Nyugó* (nyugvó) szerinte nyugat s *Déllő* (delelő): „délben is árnyas éjszakra néző hely.“ *Bórkút*: Borkút. *Markos* növény (talán *Murkos?*) *Koloskút* a szomszédos helységre mutat még Sínfalván is, pedig „kolos“ szláv szó lesz és völgyszorúlatot jelent. Vesd össze: Kolos, Kolozsvár. A Jankónál Tordán, Sínfalván felsorolt koloskútak fekvése megerősíti e feltevést, a példaképen felhozott két helységé szintén. *Feredő* Jankó szerint a fürdésre alkalmas *gyógyító* víz, a mi szent igaz lehet, de a bizonyítékul felmutatott *Kis-, Nagy- és Közép-Feredő* véletlenül szőlőhegyek, melyek a fürdőhelyül szolgáló *Bányára* néznek. Vesd össze: *Gyógyi bánya* — fürdőhely a XVII. sz.-ban A tordai fürdő neve is *Sós-Bánya*, s nem pedig *Sóbánya*.

Vízel dr. Jankó szerint a *Vízelv*, *Vízelő*, *Vízeleje* elcsonkult alakja; talán inkább *Vízelve*: vízen túl. (Vesd össze: *Hidelve*, *Havaselve* és a mi fő: *Havaselföld*.) Meglepő, hogy — *szél* (margo) végzetű nevek Aranyosszéken nincsenek, mondja Jankó, holott felsorolja Rétszélt a csegezi határnevek közt. — *Geszteg* a Székelykő tetejének elnevezése, írja Jankó. Lehet, hogy úgy hívják a lapos tetőt is a csegeziek, mint a Székelykőre Csegez felől dülő oldalt; de nem adja Jankó e név fölfejtését, mi nem más volna, mint: geszt (erdőszél) + *ek*. Vesd össze: rét + *ek* = réteg, kér + *ek* = kéreg. — *Hájagost* a hájagogyóról nevezik így, állítja Jankó; tökéletesen úgy van, a *hólyagos* (nagy szemű)ogyóról. *Lészásberek* kútján Lésza Markó nevű ember telepedett le. Lészásberek valóban a *lészáról* vette nevét, a *lészának* való fáról, de semmikép sem Lésza Markóról. „*Kölöstálló* helyén falu volt, azt mondják, hogy ott pénz van.“ E magyarázat nem mondja meg, hogy *Kölöstálló* egyszerűen: kölestarló. *Dobogó*, csalút a várfalvi várhoz, állítja Jankó. Igaz lehet, de Mészkon, Várfalván Kocsárdon s az ország számtalan helyén *dobogó*: hegy, középhegy. Harasztosan *Fejéroldal* a nép szerint hajdan egy fejedelmé volt, ki azt úgy művelte, a hogy ő akarta. Igenis, valamelyik főnemes családé volt, talán a Zeykeké. (Vesd össze a fejedelem szó középkori jelentésével.) *Szármányt* az öregek szerint Katalin nevű fejedelemasszony ajándékozta volna a szentmihályfalviaknak. Igenis, Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor özvegye. *Négydomb* egyik dombjában *ágyúba* rejtett pénz van; ez még a keresztes háborúból való. A keresztes háborúból nem lehet, mert Bouillon Gottfried még nem ágyúzott. — „Mondják, hogy a Brünben készült várfalvi harangot, mit az ősök hoztak magukkal (?), a kurucok a *Gát* alá rejtették.“ Kár volt ebben olyannyira kételkedni, mert az ősök valóban ott voltak Brünn ostrománál s a Bethlen és Rákóczy idejében haza-

hordott morva harangok ma is szólnak a székely tornyokban; csak-hogy szavukat nem mindenki érti. Orbán *Kerékdombja* Jankó és a nép szerint sohasem létezett s ez a *Véglábesúpja* lesz Harasztoson; csodálatos, hogy két levéllel hátrább mégis csak így javítja ki a katonai térképet: *Kerékdomb*, feljegyzésem szerint: *Kerekdomb*, Harasztos helységben. E sajátzerű térkép javításáról még sok szót ejthetnénk, de az ügy érdekében még csak a következő, Jankó úr előtt ismeretlen adatokat soroljuk fel: *Vaskapu* két domb köze a tordai határ keleti részén. Eddig nyomultak előre, néphit szerint, a tatárok, s kakasszót nem hallva, a lakatlannak vélt földről visszatértek. *Kéményseprőlyukba* szorult be Kis János a múlt században. Megénekelte halhatatlan leoninusokban Gyöngyösi. *Labirintus*: valami kert lehetett ott a régi latinus világban. (Labyrinthus.) Bizonyítja ezt a tőzsomszédjában levő *Vénhegy*. (Szőlőskert.) *Tordai hasadékról* ír könyvében Jankó a „dombozati viszonyokat jellemző főnevek“ közt. Akaratlanul is b e. Szabó Károlyunk jut eszünkbe, ki Jankó boldogúlt mesterének, Hunfalynak könyvére e találó szavakat jegyezte: „Tordai hasadék sok van, *Tordahasadék* csak egy.“ A környék népe csak *Tordahasadék* név alatt ismeri.

A fennebb tárgyaltakkal szerzőnk munkája harmadfél íven keresztül foglalkozik. Csaknem oly érdekes a II-ik rész is, mely két íven „a népesség elemeit“ mutatja be. Jankó megösmarkedvén *K. Weress Sándor* „Torda őscsaládai“ cz könyvével, mérész feladatra vállalkozik. Összeveti e mű eredményeit ugyancsak Weress egyik hirlapi cikkével (*Kolozsvári Közlöny* 1885.), mely a volt Aranyosszék 1642-beli lustrális jegyzőkönyvét a mai idővel egybeveti s ezek alapján Tordavidék 300 éves családstatistikáját akarja adni. S nagyon meg van elégedve fáradsága eredményével, mert, mint saját maga bevallja, most közreadott adatai sokkal nagyobb értékűek, mint Kalotaszeg hasonló irányú adatokból összehordott családstatistikája.

Szíves jóakarattal intjük a szerzőt, hagyjon örökre fel minden családstatistikával. Könyve nagy szorgalommal összeállított hatvanhét kisebb-nagyobb táblázatban az ősmertes és ősmerteslen, helyesebben soha senkitől nem hallott családneveknek oly zavaros árját önti az olvasó közönség elé, melyből ember legyen, ki a „néprajzi“ tudomány valamely értékesebb gyöngyét kihalászsza. Nyíltan kimondjuk, ifjú tudósunk 10 heti szorgalmas tanulmány mellett sem birkózhatott meg oly feladattal, mely a siker fejében legalább is egy egész életet kíván. Sőt merjük állítani, a családstatistika bármily ráfordított fáradsággal sem fog babért teremni törekvő ifjú tudósunk számára. Nem engedi ezt első sorban maga a fennen dícsért módszer, mely lehetőnek mutatja, hogy a *barabra-négerek* után rögtön Kalotaszeg és Torda törzsökös magyar népének leírásához lásson.

Összehasonlítván Jankó családani adalékait a használt források-

kal, úgy találtuk, hogy nála Cziege (Csege) Czegére, Czieroő (Cserő) Czéereőre, Huszár báró Huszárbóra változik, hogy Gedelán nála Geleán, Konyárdi Komjárđi, Szálasi Sálasi s hogy Dó, Kvintz, Trauzner, Orbák, Csekine, Senyé, Giki, Kopóczy, Nalóczy szem nem látta, fül nem hallotta pogány hangzású magyar nevekről beszél; némelyeket tetszése szerint kihagy, mint a XVII. századból a kétféle Berezki, 7-féle Balog, 5-féle Szabó, 6 féle Székely, 32-féle Nagy, Boldvai, Dézsi, Derzsi stb. családokat Tordáról; másból meg épen kettőt-hármat csinál, mint a jámbor Gegesi Subákból Gőgösit is, Subát is; a toroczkói Verne-sekből Dullót is, Jakabot is.

Legtörzsökösebb tordai családoként 13-at mutat fel, közöttök a Buzogány, Dániel, Détsei, Etédi, Henter, Vitéz nemzetségeket, kik Jankó szerint ma is élnek, holott rég kihaltak Tordán; s a Zalányi Tóth, Ó-Tordai Weress, Ó-Tordai Székely, Adoni Borbély, Abrudbányai Nagy, Tordai Nagy, Oláh, Pál, Korodi, Balogh, Blényesi stb. családokról, kik a XVII. sz. óta ma is szépen virágoznak, még csak szóval sem emlíkezik.

Hasonló alapossággal bánik el Aranyosszék családaival is, kik közül szerinte Agh, Fosztó, Iszlai, Jobbágy, Józan, Leopold, Haver, Suszter, Májai, Serester, Tesnádi csak Aranyosszéken s csak a jelen században szerepelnek, holott éltek s részint élnek mai napig Tordán is.

Ugyancsak ő a Mezei, Szőcs, Dénes, Nekkely, Osztrovits, Tétsi, Vinczi, Bagaméri stb. családokat Toroczkó völgyéből, a Dobos-családot Aranyosszékről már a XVIII. sz.-ban kihatalja, holott a jelen században is éltek s nagy részök most is él ugyanott.

Legélesebben rá világít szerző könnyed eljárására az a felötlő körülmény, hogy az előszóban köszönetet mond Asztalos Gábor, Pálfi János toroczkói lakosoknak s családi listáiban az Asztalosokat és Pálfiakat már a múlt században eltemeti. Ugyanő az 54. lap szerint használja Koronka toroczkói pap anyakönyvi följegyzéseit s a 62. lapon a K. családot csak Aranyosszéken szereplőknek állítja; az 59. lapon a Pécsi, 60 lapon a Belényesi családot kitorli Tordán az élők sorából, a 64—65. lapokon megint újra feltámasztja. Nem szólok ezek után arról a laikust megtévesztő tudós fogásról, hogy Jankó ur az egynevű családokat mind ugyanazon egy nemzetségnek is tartja. A Dániel-család egy a régi Dániellel, ha most örménynyé változott is át. A Zöld-család egy a székely Zöldekkel, ha megfüstölődött is képe s József főherceghez fohászkodik. A Kállayaknak mind egy volt az ősök, az Ábrahámok mind egy Jordán mellől szakadnak Tordára, Toroczkóra vagy Aranyosszékre. A Kisek, Nagyok, Barták, Balogok stb. mind ugyanazon egy vérágzatbeliek, ha száznál több családot is számlálnak Torda-Aranyosmegyében. Szóval gratulálnunk kell a földrajzi társaság bölcs óvatosságához, mely lehetővé tette, hogy Jankó fáradozásainak ered-

ményéről fogalmat alkossunk; de elkerülte a legújabb „vizsgálati módszer” szerint készült teljes törzstáblázat kiadását, mely ívekre telt volna s mely Izrael 13 nemzetségeinek bámész álmétkodását is kiérdemelheti.

Összeházasodtak egymás közt az aranyosszékiek, ez az egyik igazság, mit Jankó úr 2 íven keresztül bizonyít; de az még sem jutna eszébe, hogy az összeházasodásnak a sajtóságios székely birtokviszony volt az igazi oka. Befolyást gyakorolnak a szomszéd Tordára is az aranyosszékiek, állítja Jankó; de azt ismét elfeledi, hogy e befolyás egyfelől a tordai piac, másfelől a tordai gymnasium révén nyilvánult régebben. A Jankó úr által hangoztatott beköltözés inkább csak 1849. óta indult meg s szerzőnk épen ezt az időt hagyja figyelmen kívül. Jellemző felfogására nézve, hogy több mint kétes adataival azt a kort kívánja jellemezni, mikor Torda, Aranyosszék és Toroczkó három különböző módon kiváltságolt testületként állott egymással szemben s az egyedüli összekötő kapocs, mint említettük, csak a vásár, vallás és az iskola lehetett közöttük.

A fennebbiekhöz még csak azt kell hozzáadnunk, hogy a toroczkai népáramlás irányáról sincs egészen tisztában Jankó. Nem tudja, hogy a kiköltözés a Marosvölgy felé épen úgy foly, mint az Aranyosos mellékre s hogy Enyeden, Marosújvárt, Petrozsényben, Abrudbányán és Kolozsvárt épen úgy találhatni őket, mint Tordán, a hol csakugyan lehetséges egy-két közös családot kimutatni.

Könyvének III-dik részében az „antropologiai adatokat” közli Jankó. A barabra-négerék 1889-ben eszközölt mérése után most a tordaiakra került a sor; csakhogy míg az egyiptomi barabrák körülbelül mind egy gyárból kerültek ki, addig az aranyosmenti magyar a legkülönbözőbb nép-typusokhoz tartozik. Ugy hogy teljes készséggel aláírjuk dr. Jankó megnyugtató nyilatkozatát, mely szerint az ő méréseiből levonható tanúság az egész lakosság typusára való következtetésre csak annyiban alkalmas, mint a mily arányban áll a fölmért 83 egyén az Aranyosmellék 22,397 magyarjához. Egy hosszú táblázaton és teljes 17 lapon keresztül jutottunk el e fontos igazsághoz.

Könyvének további részében a népszokások leírásánál már sokkal gyakorlottabbnak látszik a szerző Megjegyzést ugyan itt is lépten-nyomon tehetnénk, de a véletlen botlásokat itt az olvasó is könnyen helyreigazíthatja. Szeretnők ugyan megkérdezni, hol fedezte fel a 100. lapon leírt tordai háztypust; de a hátrább talált valóban érdekes adatok feledtetik kíváncsiságunkat. Jankó leírja a tordai sóbányászatot saját tapasztalatai és a bánya-nagytól nyert hivatalos adatok nyomán. E hivatalos adatok, mint tudjuk épen most kerültek felülvizsgálat alá. Leírja igen jól a toroczkaiak vasbányamívelését is. Egy kis bányaműszótárt is mellékel, mely értékes lehet; csak annyi megjegyezni valónk van az író nyelvérzékére, hogy ő két heti toroczkai időzése alatt sem hallotta meg, hogy a toroczkai vas tulajdonkép *ros*; a birgój vagy bergej: *bérge*; Toroczkó: *Turaczkó* s a toroczkai ember: *taraczkai* magyar.

A lakodalmaknak és kereszteleéseknek lelkiismeretes gonddal járt utána Jankó s úgy véljük, kellő pontosan írta le.

A Szent-Mihály nap Jankó szerint az unitáriusok legfőbb ünnepe (bizonyosan Szentmihályfalván!), de a „Keresztény ünnepek“ rovata alatt e fő ünnepről mégis megfeledkezik. Keresztény ünnep J. szerint a *fonó* is, a *Vízkereszt* is, melyet azonban nem tartanak meg. Ámde *Nagypénteket* annál inkább megtartatja s még pedig filkőzés mellett, a mi újság lesz a vidéket ösmerő olvasónak.

Népköltési gyűjteményében annál kevesebb újság van. A közölt népmesék stílusa korántsem népies. Jankó nem sejtí, hogy a Bágyonban hallott *Béla kisasszony* aligha nem egyéb Jókai „Istenhegyi székely leánya“ népies plagiúmánál. Azt szintén nem tudja, hogy Brassai bácsi a toroczkai völgyben egy oly mesét talált, melyet Grimm is közzétett a toroczkaiak ős hazájából. Ifjú tudósunknak eisenerzi utazásából szeretünk volna erre nézve bővebb felvilágosítást hallani. Különben más-nemű eisenerzi tapasztalataival is adósa marad az olvasónak.

Még csak szerző magyár nyelvéről akarunk annyi megjegyzést tenni, hogy az törül metszett pesti stílus. Epen azért aranyosmelléki nyelvérzéknek merőben élvezhetetlen. Jankó szüntelen csak „az Aranyosszékről“, „a Kalotaszegről“ beszél s annyi der-die-das-t alkalmaz, hogy fele is sok volna. Gyakran a helyesírási jelekről feledkezik meg, gyakran oda nem tartozó mondatokat kever elbeszélései közé. Legmulatságosabb e tekintetben a 224—226. oldal. Itt van megírva szörnyű komolysággal a „Keresztény ünnepek“ sorában:

— „A nép vasárnap és a val'ásának (felekezetének) ünnepnapjain pihen s ilyenkor használja fel idejét arra, hogy elköltse ünnepi eledelét. (A fonóban) . . . más játék a pántlika mérés; itt van egy törvénybíró és egy esküdt. Most elítélnek egy leányt, hogy 10—15 sing pántlikát mérjen, arra a legény megfogja a leány kezét, kifeszítik az egyiket fel, a másikat le. (A leányt fel s a legényt? . . .) Sültet, káposztát, levest, süteményt, pánkót esznek-iszuak. — Új esztendő napján . . . az aranyos víz ismeretlen, mert itt ki-ki a saját kútjából iszik (Ez a megjegyzés nem tudni honnan és miért tévedt oda!) A legények *czifrásan* (csúfosan?) kísérik . . . A *muzsikusnak* minden 40 kr. után 15 kr. hűrpénz jár, a mi a *primásé*. (Hogy hol, melyik helyiségben, azt sem mondja meg.) Aldozó csütörtököt megtartják, de nem ünneplik.“

A fennebbiekbén igyekeztünk hű képet rajzolni dr. Jankó János újabb nagy művéről. A földrajzi társaságot arra kell buzdítanunk, hogy folytassa megkezdett igen fontos és nagy jövővel kecsegtető vállalatát. Azonban a biztos siker érdekében azt is figyelmébe ajánljuk, hogy a különféle hatósági támogatások megszerzésén kívül arra is törekedjék, hogy saját kiváló tehetségű ifjú írói a tiz heti tanulmányidő feldolgozására tízszer tíz heti munkát szenteljenek. Mert a „nonum prematur“ elve, ha nem csalódunk, még a néprajzi műveknél is mellőzhető.

KANYARÓ FERENCZ.

Rhoides az újjörög nyelvkérdésről.

E. Δ. Ροῖδης. Τὰ εἰθολα. Γλωσσική μελέτη. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκδόσις Ἑστίας 1893.
404 lap, ára 4 drachma.

Rhoides nyelvtanulmánya igen élénk és hathatós kifejezést ad annak a mai görögöknél mindinkább előtérbe lépő törekvésnek, hogy irodalmi nyelvüket közelebb hozzák a beszélt köznyelvhez, és ezzel idővel egybeolvasszák, véget vetvén ily módon a jelenleg fennálló diglossiának. Szerző nagy olvasottsággal és széles nyelvtudományi alapon fog hozzá a kérdés tanulmányozásához. Könyve, jóllehet annak minden állításával egyet nem érthetünk, kiválónak mondható. Aláírjuk e beható nyelvtanulmánynak főeredményét, mely szerint a diglossia kérdése úgy nem oldható meg, hogy a mostani irodalmi nyelv, a καθαρεύουσα, egyszerűen mellőztessék, és helyette a köznyelv, a δημώδης, használtassék az irodalomban, hanem csak oly módon, hogy alapként megtartatván a καθαρεύουσα, annak ma már használatlan s így idegenszerű alakjai a köznyelv elemeivel helyettesíttessenek.

A könyv bevezetésből, hét fejezetből és zárszóból áll. A bevezetés bővebben kifejti, mily nagy kárakra van a mai görögöknek az, hogy nincsen más művelt európai nemzetek példájára az általánosan beszélt köznyelvvél azonos irodalmi nyelvük, melynek megteremtését csakis a καθαρισμός της καθαρεύουσας, azaz, a ma már szokatlan antik elemeknek a καθαρεύουσα-ból való kiküszöbölése és azoknak a köznyelv elemével való helyettesítése által tartja lehetségesnek. Egész tanulmányának főtörekvése oda irányúl, hogy kimutassa azon, a mai görögöknél általánosan elterjedt nyelvi fölfogás helytelenségét (γλωσσικαὶ ἀλάναι,) hogy az attikai nyelv a mai görög nyelvet tökéletesség tekintetében messze túlszárnyalja, s a mely helytelen fölfogás következtében a görögök irodalmi nyelvükben az attikai formákhoz mint valami bálványokhoz (εἰθολα) ragaszkodnak. Az első fejezetben ismerteti az újabb nyelvtudomány eredményeit Bopp óta, és a különböző nézetek felsorolása után arra az eredményre jut, hogy a nyelvészet a természettudományok közé tartozik, ha t. i. nem számítjuk hozzá, mint — Sayce teszi — a szavak jelentésbeli fejlődésének tanát, a semasiológiát, mely előbbi a történeti tudományok körébe tartozik. A második fejezetben nagy olvasottsággal mutatja ki, hogy minden indo-európai nyelv ugyanazokon a változásokon ment keresztül, mint a mai görög, t. i. synthetikusból analitikussá lett, és hogy ez egyszerűen nyelvfeljődés, de nem nyelvromlás. Megjegyezzük, hogy a következő fejezetben (99 l.), kiemeli, hogy a mai görög népnyelv nem áll olyan távol a régitől, mint az olasz a latintól; de nem helyeselhetjük, hogy a görög nyelv fejlődése lassúbb menetének okát nem ezen nyelv nagyobb conserváló erejében, hanem a görög szellem évszázadokon át való tespedésében keresi. A harmadik fejezetben részletesen kifejti, hogy a régi alakoknak elenyészése semmi

kárt se okozott, sőt hogy az új alakok több tekintetben előnnyel bírnak a régiekkel szemben. A 87-ik lapon megjegyzi, hogy a *καθαρεύουσα* alkalmas politikai, de nem aesthetikai fejtegetésekre. Ez a megjegyzés mindenesetre helytelen, mert hogy szerző szerint a napilapok politikai fejtegetései nyelvileg beválók, de az aesthetikai czikkek halványak, életelenek, annak oka nem a *καθαρεύουσα*-ban, hanem magukban a görögökben rejlik, kiknél a politika sokkal nagyobb szerepet játszik, hogyszem idejük volna valamivel többet aesthetizálni, s így természetes, hogy az aesthetikai kifejezések se lehetnek oly tökéletesek és nem hathatnak az olvasóra annyira közvetlenül, mint a politikaiak. Másrészt szerzőnél mint görög embernél annak a beismerése, hogy a mai görög nyelv nemcsak alakilag, de hangtanilag is változott, csak elismerést érdemel, mert a mai görögöknél általános az a részint túlzott hazafiságból, részint tudatlanságból származó meggyőződés, hogy a mai görög nyelv nemcsak alakilag, de hangtanilag és úgyszólván teljesen azonos a régivel. Az orthographia megváltoztatását szerző nem tartja szükségesnek, egyrészt mivel a görögben a kiejtés és írás között való különbség nem oly nagy, mint a francziában és angolban, másrészt mivel annak megváltoztatása, mint a francziák és angolok hasonló törekvései mutatják, leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

A negyedik fejezetben Görögország különböző helyeiről való népdalok egybeállításával bizonyítja egy köznyelv létezését, de ismét helytelenül cselekszik, a mikor tagadja a dialectusok létezését, a mit azzal akar bebizonyítani, hogy mindeddig nem sikerült a mai görög nyelvnek dialectusokra való végérvényes beosztása. Mi azt hisszük, hogy ez utóbbit már megtette Chatzidakis; de ha szerző nem is fogadja el Chatzidakis beosztását végérvényesnek, érvelését úgy se tartjuk helyesnek, mert miután a mai görög nyelv dialectusaival csak a legújabb idők óta foglalkoznak tudományosan, ezek végérvényes beosztásának hiánya csakis annak tulajdonítható hogy nem lévén még eddig a dialectusok mind tudományosan feldolgozva, azoknak végleges beosztása se volt adható, de a végérvényes beosztás hiányaiból épen nem következethető az, hogy dialectusok egyáltalában véve nem léteznek. Viszont igaza van szerzőnek abban, hogy szerinte „úgynevezett“ görög dialectusok inkább csak a hangtanra, mint az alaktanra nézve különböznek egymástól, tehát nem annyira, m. pl. a német dialectusok.

Az ötödik fejezetben részletesen kifejti, hogy *δημώδης* a szavakat és kifejezéseket illetőleg minden tekintetben gazdagabb mint a *καθαρεύουσα*, kivéve a tudományokra vonatkozókat; és hogy idegen szó igen kevés van a mai görögben.

A hatodik fejezet sorjában idézi azoknak a külföldi nyelvészeknek nyilatkozatait, kik a *καθαρεύουσα*-t, illetőleg annak a *δημώδης*-től való elzárkózását elítélik.

A hetedik fejezetben élesen megtámadja a mai atticistákat és

külömbséget tesz ezek és a régebbiek, a Koraes korabeliek között. Ez utóbbiak t. i. oda törekedtek, hogy úgy beszéljenek, mint a hogy írnak, míg az előbbiek véglegesíteni és szentesíteni akarják a diglossiát, holott a mai nemzedéknek arra kellene törekednie, hogy miután a régi atticisták törekvése hiú ábrándnak bizonyult, úgy írjon, a mint beszél. A mai atticisták fő bűnéül rója fel a — μ igéknek, a medialis aoristosnak és a perfectumi kettőzésnek használatát

A zárszóban előadja szerző, hogy mi törénhetik nézete szerint a nyelvkérdés megoldása érdekében, és itt újból hangsúlyozza azt, a mit már az előszóban mondott volt, hogy t. i. a kérdés megoldása csakis a $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\iota\sigma\mu\delta\varsigma$ τῆς $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\epsilon\upsilon\sigma\eta\varsigma$ -tól, az az, a kihalt antik elemeknek élő elemek által való helyettesítésétől várható, és hogy ez is csak lassan, hosszú idő után és minél több író közreműködése által történhetik meg. Bizonyos változtatásoknak azonban szerző szerint azonnal meg kell történniök, mert megtörténhetnek, hogy t. i. a következő alakok kiküszöböltessenek (390—391 ll.): az act. perf. participiuma, a medialis aoristos, a második aoristos, a — μ igék, az — ω igék, a perfectumi kettőzés, a kettős, attikai és rendhagyó augmentum, a dativus, és a harmadik, declinatiókhöz tartozók többes száma. Annak a lehetetlenségét tehát, hogy mint némelyek jelenleg megkísértik, és a mint különösen Psychares τὸ $\tau\alpha\zeta\iota\delta\iota$ $\mu\omega\upsilon$ című könyvében megkísértette, a $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\epsilon\upsilon\sigma\iota\alpha$ helyett az irodalmi nyelvvé semmiképen ki nem képzett, kuszált $\delta\eta\mu\omega\delta\eta\gamma\eta\varsigma$ nyelvén írjanak, maga szerző is beismeri, ki Psychares könyvéről azt mondja (388 l.), hogy annak nyelve sokkal inkább tekinthető prózáköltemények gyűjteményének, semmint szokásos próza nyelvezetnek, és hogy a τὸ $\tau\alpha\zeta\iota\delta\iota$ $\mu\omega\upsilon$ egy olyan művészi alkotás, mely csak azt bizonyítja, hogy beszélt köznyelvnek irodalmi nyelvvé való fejlesztése nem lehetetlen, de nem azt, hogy az említett célból való azonnali és általános használata lehetséges. De hogy is volna az lehetséges, a mikor maga Psychares is beismeri (előszó β'), hogy nem írt le egy grammatikai alakat, egy szót vagy szótagot, mielőtt azt jól meg nem gondolta volna! A $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\epsilon\upsilon\sigma\iota\alpha$ fő ellenesének ez a nyilatkozata már egymagába véve is fennhangon hirdeti a $\delta\eta\mu\omega\delta\eta\gamma\eta\varsigma$ -nek mint irodalmi nyelvnél lehetetlenségét és a $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\epsilon\upsilon\sigma\iota\alpha$ -nak elkerülhetetlen szükségességét, és fényes igazságot szolgáltat Koraes törekvéseinek, kinek emlékét különben az Εἰδωλ szerzője is tiszteli, és vele a nyelvkérdés megoldására nézve egyetért. Tehát jelenleg a hiba csakis a mai — különben már csekély számú és mindinkább kevesbedő — atticisták részén van, kik az irodalmi nyelvet fejlődésének Koraes által kijelölt útjában megakadályozni törekvesznek, de a kiknek működését idővel egészen meg fogja hiúsítani a Koraes szellemében mindinkább felülkerekedő és Rhoides derék könyve által nem csekély mértékben megerősített, ellenkező áramlat.

Hogy Rhoides munkája nem a $\delta\eta\mu\omega\delta\eta\gamma\eta\varsigma$ hanem a $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\epsilon\upsilon\sigma\iota\alpha$ nyelvén van megírva, azt a mondottak után talán fölösleges lesz említenünk.

Pecz Vilmos.

A görög szobrászat remekművei.

Furtwängler Adolf: *Meisterwerke der griechischen Plastik. Mit 140 Textb. u. 32 Lichtdrucktafeln in Mappe.* Leipzig—Berlin 1893. 8° 767 l. és 32 folio tábla.

A mű Brunnak és Curtius Ernőnek van ajánlva. Szerző azt tűzte céljául, hogy a görög szobrászat remekműveit az eredeti szobrokon tanulmányozza s hogy róluk az olvasónak is tiszta képet nyújtson; fényképekben mutatja be őket, tehát hívebben az eddigi képes művek reproductionál. Ez valóban helyes, s még helyesebb, hogy többnyire két állásban, szemben és arczélben mutatja be őket s a ki ismeri a görög szobrok ez egyénítő vonását, hogy ők észrevették az arcz e sajátos tulajdonát, mely szerint az arczél és szemközti kép minő eltéréseket mutat: kettős örömmel fogja e szobrok képeit nézni. Hasonlók a czinographia segítségével készült szöveg-illustratiók is. A módszer a műben induktív s nem öleli fel a görög szobrászat egész fejlődését; a főbb művekről megy át a főbb művészekre, mint Phidias, Kresilas, Myron, Polykletos, Skopas, Praxiteles, Euphranor, tárgyalja a Miloi Venust, Belvederi Apollot is etc.; de ezekről szólva, a fejlődés egész menetére is kiterjeszkedik, melyhez egy rendszeres történelmi áttekintést nyújtó jegyzék szolgál kulcs gyanánt a könyv végén. —n.

Az építészettörténete.

Handbuch der Architektur. II. Thiel. Die Baustile. I. Band. Die Baukunst der Griechen. Von Prof. dr. Josef Durm. 4° VII. 386 l.

A fenti című kitűnő sorozatban, mely Darmstadtban jelenik meg Bergsträssernél, e kötet már második kiadást ért meg. A *Handbuch* maga I—IV részt ölel magába, melyből a II-ik „Historische und technische Entwicklung der Baustile“ I—IV kötete mindenkinek, a ki az építészettörténetét tanulmányozni akarja, a legnélkülözhetetlenebb segédköny. Felölelve mindazt, mi e tárgyban a jelen időkig, mint felfedezés, napfényre került, ezeket egyszerűen, világosan fejt föl épügy művészettörténeti, mint technikai szempontból s így az építészetben nem jártas tanulmányozó is mély és tiszta bepillantást nyerhet az egyes korok építészetének művészi és technikai tulajdonaiba, az összes, az építészet által elérni kívánt feladatokba. Az előadást mindenütt eredeti, épen e mű céljait szolgáló, tehát nem könyvről-könyvre vándorló illustratiók, rajzok stb világosítják meg részletes magyarázatokkal. A sorozat ez és következő kötetét, mely az etruskok és rómaiak építészetéről szól, Durm írta, ki egyszersmind a *Handbuch* szerkesztője is Karlsruheban. A következő köteteket a keresztény templomépítészetéről, byzantzi stílról, az iszlám, román és gót építészetéről *Effenwein* A. (Nürnberg) és *Franz-Pascha* (Kairo) írták. —i.

Egy híres francia festő.

Meissonier, par *Gustave Larroumet, étude suivie d'une biographie par Phil. Burty.* Paris. 1893. 4° 38 l.

Alig halt meg a híres francia festő, kinek páratlan gonddal kidolgozott kis képeit arannyal mérve fizették a gazdag műbarátok s

első sorban amerikaiak, azonnal siettek kiadni Larroumet és Burty e kis, de illustratioiért becses művet. Mindkét szerző, amaz mint a „Beaux-Arts“ régi igazgatója, emez mint inspectora, barátai voltak Meissonniernak s Larroumet a maga tanulmányát azon alkalomból írta, hogy a meghalt művész hátrahagyott képeit kiállították a Petit-féle teremben, Burty pedig életrajzát eredetileg a *Librairie d'Art* számára írta, de közben meghalt. Meissonier gondosságát, ugyanazon alaknak vagy egyetlen tagnak a hatás és pontosság céljából majdnem számtalanszor megrajzolását hangsúlyozzák és kiemelik mindketten. Egy négyszöglábnyi képhez készített tanulmányainak száma százakra megy, „több köbméternyi“ halmaz, mint mondta ő maga egyszer Larroumetnek. Természetesen e két dolgot nem végleges bírálat s nem is az utókor ítélete Meissonier „művéről“, mint a hogy a francziák egy művészi élet eredményeit szeretik manapság nevezni. Mindenesetre elsőrangú rajzoló, mindig tiszta, határozott, precís, s mint ilyen, a francia világos gondolkodásnak és szellemnek egyik nagy képviselője marad. Ha a képzelődésnek, a láthatón túl ragadtatott léleknek keveset nyújt, de annál világosabban ragadja meg a valóság lényeges és jellemző vonását s compositioi a Napoleon-eposzról, feltámasztott veteránjaival, mint a világ legtökéletesebb katonáival, oly tiszták és áttekinthetők, melyek soká fognak mintául szolgálni. E kis könyv nagyon becses adalékokat nyújt a művész méltatásához.

i — n.

Az első magyar humorisztikus naptár. »Föld és holdvilági időnaplár Nagy-Pannoniában, az európai számlálás szerint 1826 — 27. természeti esztendőre, mely 12 holdbeli napokból áll, s magában foglalja a holdban: mesézett kalendáriumi tárgyakon kívül a holdnak természeti, világi és erkölcsi állapotját stb. a földön: a természet-kalendáriumot és a régi magyarok eredetét Mózesről fogva VII. Gergely pápáig stb. Nyomtattatott a honnosok földjén, Tárgi-Tauz Árpád maradéki költségével, áfrikai hun betűkkel.« „Ezen hosszú és zavarékos megnevezés — írja róla a Hazai és Külföldi Tudósítások 1826. évi 24. száma — már elégségesen mutatja, hogy az olvasó itten valóságos és fontos tudományt nem kereshet, de a könyvecske maga azt még bővebben kivilágosítja. Mindazáltal heverő órákban nem tudós olvasó találhat benne tréfákat, ironiákat, satyrákat, melyekben kedvét töltheti. Csak az a kár, hogy némely nagyfontosságú magyar új fölfödözések, minthogy nem maguk helyén kevertettek ide, sokaknak talán nevetségeseknek fognak látszani. Ezek nagyobb kímélést és tiszteletet érdemlettek volna.“ M—r.

— **Paget János Esq. életírata** jelent meg nem rég *Kovács* János tanártól (Kolozsvár 1893. 16 l. és 22 lap arcképpel) magyarul és angolul; az első különnyomatként a „Keresztény Magvető“-ből, a másik mint a kolozsvári angol clubban felette tartott emlékbeszéd. Mindkettő nagy melegséggel méltatja Paget Jánosnak, ez előkelő, derék

angol-magyar hazánkfíának élettörténetét, s érdemeit, melyeket új hazájának ismertetése, közléte s főkép gazdasága és sportélete fejlesztése körül szerzett.

— **Márki Sándor** „*Amerika és a magyarok*“ cz. munkája, mely eredetileg a Földrajzi Közleményekben és külön is megjelent, újabban német kiadásban látott napvilágot (*Amerika und die Ungarn* cz. a. Budapesten 1893. 27 lapon), öt, Amerikát ábrázoló legrégibb térképpel, és Bölöni Farkas Sándor arczképével.

Különfélek.

Jókai jubileuma dobogtatta meg a b. u. é. k. elhangzása után mindjárt az ország szívét. Jan. 6-án ritka, páratlan ünnepet ült Magyarország: legnagyobb írójának 50 éves írói örömnünnepét. A királyi udvartól a népiskoláig részt vett benne egyszívvel mindenki. Nem pusztán egy, bár fenomenalis tehetségű s bámúlatos termékenységű, genialis író ünneplése volt ez, de ünnepe az egész magyar irodalomnak, a magyar culturának s mindazoknak a magasztos ideáknak, melyekért a magyar írók küzdenek. Maga az ünnepeft fejezte ezt ki legszobben a jan. 6. jubileumi ünnepen mondott köszönő beszédében. „Ez a mai nemzeti ünnepszég, nem egy megöszült írónak jubileuma — úgy mond — de örömnünnepé annak az ideálnak, a melyet műveimben fentartani mindenkör törekedtem.“ Ilyen ideál — szerinte — Magyarországt ezredéves fennállása, a haza, a vallás, szabadság, az alkotmány, a hűség, a nő, a becsület, a humanizmus, maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása. — És ezeket az ideálokat legszobben, legtündöklöbben Jókai vontá be a költészet zománczával és csepegtette be azok kultuszát nemzete szívébe. Ezért volt nemzeti ünnepeft a legnagyobb és legnemzetibb magyar írónak félszázéves írói jubileuma, a melyről hódolattal az ő érdemei iránt s büszkeséggel őt ünneplő nemzetünkre kell visszaemlékeznünk nekünk is — a magyar irodalom és cultura szerény bajnokainak.

Halottaink. Az Erdélyi Múzeum munkatársai sorából az új év első hetében (jan 5-én) egy szép reményekre jogosított, kiváló tehetségű fiatal író társunk hunyt el:

Sebesi Jób.

Régi székely család sarjadéka volt, Udvarhelymegyéből. Kora ifjúságában megragadták figyelmét a székely népköltészet zamatos termékei s ezeknek összegyűjtésével kezdte hasznos és tevékeny irodalmi

munkásságát. A Kisfaludi Társaság „Magyar népköltési Gyűjtemény“-e III-ik kötetében (Budapest, 1882. 459 l.) Kriza J., Orbán B., Benedek E. mellett legnagyobb részt a Sebesi Jób gyűjtése adta az irodalomnak azokat a szép székely balladákat, románczokat, dalokat és meséket, melyek a magyar népköltészetnek talán legszebb termékei. Az „Erdélyi Múzeum“ 1888-ik évfolyamában újabban gyűjtött „Erdélyi népballadák“-at közölt, majd „Újabb adalékokat népköltészetünkhez.“ — Ezen kívül magvas, lendületes költeményeket, szép prózai dolgozatokat írt s mint hírlapíró hosszabb időn keresztül a kolozsvári „Ellenzék“ egyik legkiválóbb munkatársa volt Páratlan jó kedély, nemes jó szív tette kedvelté mint embert, barátot. Kenyérpályát az államvasútnaknál talált. Éveken át Kolozsvárt lakott, itt írt lelkesen és hivataloskodott buzgóan. Nehány évvel ezelőtt áthelyezték Debreczenbe, a hol az ő székely szíve átültetett növénynek érezte magát. Az erdélyi bérczek levegőjének hiányát gyenge tüdeje nem sokáig állotta ki. Tüdővést kapott. Meghalni jött vissza nem rég kedves Székelyföldjére.

Maros-Vásárhelyt neje (Sikó Róza) atyjának, a jeles festőnek házánál dobbant utolsó költői szíve; ott is nyugszik eltemetve székely hantok alatt. Áldott legyen emléke oly ifjan (33 éves korában) elhunyt derék munkatársunknak.

Váradí Mór

kegyesrendi igazgató-tanárban is, a ki sok évig volt Kolozsvárt házfőnök és igazgató s a ki újabban Rózsahegyen (Liptó-megye) működött és hunyt el, buzgó régi tagot vesztett Erdélyi Múzeum-Egyletünk.

Socialista tanulók nemzetközi congressusa.

Említettük volt e folyóirat múlt évi folyamában, hogy Párisban socialista tanulók külön egyesületet alakítottak. Az egyesület múlt évi deczember 22—24. napjain tartotta nemzetközi első congressusát Genfben, melyen megjelentek a társaság delegátusai, köztük egy bolgár, egy belga, egy német, egy olasz, egy svájci, egy örmény és egy orosz delegatus. Az első napi ülés szónokainak beszédeit az elégületlenség jellemzi. A bolgár tanuló előadta, hogy Bulgaria agrarius ország; a bulgár paraszt 40—50%-ra kap pénzt a török uzsorásoktól, — ennél fogva a földnek, melyet mivel, csak fictiv birtokosa; ehez járul a rendkívül nagy adó, mi miatt rettenetes krízis fenyegeti az országot. A felsőbb iskolai tanulók az orosz irodalomból szívják a socialistikus eszméket s érettök lelkesülve nagy propagandát csinálnak a socialismusnak.

Egy oláhországi egyetemi hallgató, mint delegatus, beszélt és sokáig mulattatta a gyűlést hazája senatorainak viselt dolgaival. Fejtegetéseit azzal végezte, hogy az oláhok anarchiával kezdették, s most mint collectivisták folytatják a socialismust.

A belga delegatus azt fejtegette, hogy a socialismus nem ellenége a művészeteknek, mert hazájában a socialista felolvasásokat zeneestélyekkel szokták befejezni. A socialista tanárok tudományos kérdéseket vitatnak városon és falun s tanáiknak még a lyceumokban is propagandát csinálnak. A belga tanulók egy socialista közlönyt is szerkesztenek: „Etudiant belge socialiste“ czímmel.

Az olasz ifjú constatálta, hogy Olaszország nem szabad; az olaszok rabszolgák, mert még fennáll nálok a hűbér és a feudális hatalom. Minden egyetemen van legalább 2—3 socialista tanár, kik felolvasásaikkal jó propagandistái a socialismusnak.

A napirend első kérdése a volt, hogy az értelmi proletárságnak minő szerepe van a socialis mozgalomban? Különös, hogy nem tudták megállapítani azt sem: mit értenek „értelmi proletárság“ fogalma alatt. Csak annyit tudtak kisütni, hogy proletár a munkás, mihelyt munkája folytatására nincsen meg a kellő eszköze.

Javaslatba hozták, hogy egy néhány egyetemen állítsanak a socialismusra experimentáló laboratoriumokat; de, hogy mivel experimentálnának ezek a laboratoriumok, s egyáltalán, hogy mi lenne azoknak munkaköre: arra nézve ismét nem tudtak megállapodásra jutni.

A tárgyalás második napján érdekes volt annak a vitatása, hogy minő állást foglalnak el a socialisták az anarchista merényletekkel szemben. A német delegatus egyszerűen kimondá, hogy a „mi tudományos socialismusunknak semmi köze az állami socialismushoz, anarchismushoz és antisemitismushoz.“ A francia képviselő szintén helyeselte ezt a kijelentést, kimondván, hogy az anarchista elmélet merőben metaphysikai s a polgárság individualismusának túlságbavitelében áll. Ebből kiindulva, következő propozíciót ajánlotta a congressusnak elfogadásra: „Tekintettel arra, hogy a forradalmak nemzetgazdasági tünemények játéka, s hogy jelenleg nem csupán a politikai forma megváltoztatása, hanem magának a nemzetgazdasági formának átalakítása forog szóban; tekintettel, hogy bizonyos anarchisták csak a polgárság reactionárius politikájának érdekeit szolgálják s azokat is csak ürügyül használják szabadságai elnyomására: a congressus mondja ki, hogy a nemzetközi munkáspárt taktikájához szabja magát és az anarchistákkal való minden viszonyt visszaütést.“

Ezt a javaslatot 4 szavazattal 4 nem szavazó ellenében elfogadták.

Még két kérdés volt napirenden: t. i. az állami socialismus és antisemitismus kérdése, melyekre nézve a következő határozatokat hozták: az állami socialismust nem tekinthetni egyébnek, mint a polgárság által a munka szervezésére tett engedménynek, s amennyiben az a közhatalomnak a tőke és a munka érdekében való közbejöttét sürgeti, — nincs semmi közösség a tudományos socialismus és az államsocialismus között; továbbá, hogy a socialismusnak nem feladata a race-kérdéseket bolygatni, hanem igenis az osztályok és tőke elleni

küzdelem kérdéseit vitatni tekintet nélkül a race-ra, a nemre és nemzetiségre.

A congressus harmadik napján semmi fontosabb ügy nem fordult elő, csupán egy t. kintélyes francia socialista ígérte meg, hogy 1895-ben Párisban megnyitja a socialista színházat. Végül a congressus közlönyéül választotta a belga tanulók socialista lapját, s ezzel az ideai közgyűlés véget ért.

F. L.

Hány ágyúja volt a töröknek Nándor-Fehérvárnál 1566-ban ?

A kolozsvári ref. kollégium könyvtárának kéziratai közt keresgélve, véletlenül ráakadtam „A Felsőleges második János Magyarországnak választott királyának (1566 július havában) szultán Szulimán török császárhoz menetelének módja és rendi“ cz. állítólag Bánffy Gergely által írt ama krónika egykorú vagy közel-egykorú másolatára, melyet gróf Kemény József már 1845-ben kiadott Rozsnyai Dávid Maros-Vásárhelyt őrzött másolatából, az „Erdélyország Történetei Tára“ I. kötetében.

Gondosan összeolvasva e 18 ívnyegyedrétű lapnyi másolatot, (mely írását és rövidítéseit tekintve a XVI. század végéről, vagy a XVII. sz. legelejéről lehet) a gróf Kemény kiadásával, néhány kisebb szöveg eltérésen kívül (mely abban áll, hogy néhol az egyik vagy a másik példányban több jelző van, vagy hogy másolatunkból néhány szó jobban kiolvasható, mint Keménykiadásában) néhány olyan sort is találtam, melyek a nyomtatott példányban hiányozván, érdekesnek találok az alábbiakban közölni. S magáért azért, hogy e másolat régibb a Rozsnyaiénál, melyből Kemény közölte, sajnálhatjuk, hogy nem ebből közöltetett, mert néhány kifejezése tisztább a kiadott példányénál.

A krónika bevezető soraiból Kemény kiadásában (idézett hely 33. lap) e sor után: „Minekutána a felsőleges fejedelem (II. János) az elmúlt (1565.) esztendőben — hiányzik: *Erdőd várát . . . megvötte volna.*“ Majd következőz a fejedelem elindulásának, Nándor-Fehérvárra érkezésének, s ott a szultán elé járulása ünnepélyességének leírása, „A császár szava“ cz. fejezet végén, mely Kemény kiadásában (id. h. 42. l.) így végződik: „... a vitézlő szolgálknak is mindeneknek öt-öt száz oszporát (adott), kétség nélkül híres és kevély ajándékot“ — kéziratunkban még ez a passzus olvasható: „*Mi peniglen a' sátorokra és lövő szerszámokra rígyáztván, két ezernél többet találánk öreg álggyúkat. Az sátorok penig (mindeneknek ítéletek szerint) ötven ezernél többek valának. Noha nem valának mind ott, a' kik a Gyula és Eger megszállására előbocsáttattanak vala, és kiknek utánnok ajándékot küldött vala. Kétség nélkül hihetetlen dolog azoknak, az kik nem látták.*“

Ez adat után lényegesebb eltérés van még a „Rend és mód“ fejezetben, (id. h. 42. l.) hogy az ország fő-fő urai közül nem négyet,

hanem *hatot* vonultat fel; aztán „*A'császárnak ajándéki a'csauszok által*“ cz. fejezetben, (id. h. 45. l.) hogy a csauszok számát 22 helyett *huszonhét*-re teszi, és végül, hogy (id. h. 46. l.) az ünnepségen megjelent galliabeli király követének nevéül — Guilelmus de *Aube* helyett — másolatunkban *Stube* áll.

Másolatunk e latin verssorral végződik:

*Omnia sunt hominum tenui pendentia filo
Et subito casu quae valere ruunt.*

Reá van azonban még jegyezve ez is: *Anno Dni 1566*, a mi megerősít abban, hogy e nagy közvetlenséggel, a benyomások élénk hatása alatt írt krónika tényleg egykorú, azaz 1566 ban íratott. De, hogy (a mint Gróf Kemény József gondolja) csakugyan a fejedelem kíséretében volt Bánffi Gergely írta-e, az még mindig eldöntetlen marad.

Veress Endre.

A bukaresti egyetem (1864—1893.)

A bukaresti egyetem egészen a fiatal alma materek közé tartozik.

Ez idő szerint rectora: *Maiore scu*, (a ki, mint politikai pártfelei: Carp P. és Rosetti P. német egyetemen nyerte tudományos műveltségét) a bukaresti egyetemnek most 1892/93-ra kiadott évkönyvében érdekes vázlatát közli az oláhországi felső oktatás fejlődésének. Erre alkalmat adott az iskolai törvénynek az a cikkelye, mely az egy. rectorát kötelezi, hogy minden év végén készítsen a közoktatási miniszterhez beszámoló jelentést, de a melyekben eddigelé nem fordult elő semmilyen történelmi visszapillantás.

E vázlatból megtudjuk, hogy már 1864 azaz a mostani főiskola megnyitása előtt, volt szándék egy felső oktatási intézet létesítésére. E száz elején 1816—21 a St. Sava iskolában, hol *Lázár Gy., Radulescu Elija* a román nemzeti oktatás úttörői, mint tanárok működtek, a középiskolai szakmák mellett jogot is tanítottak, úgy látszik, oly formán, mint nálunk az erdélyi részekben voltak az 50-es évek végén és a 60-asok elején. ref. collegiumainkkal kapcsolatban jogi (két éves) tanfolyamok. Ez első kísérlet csak átmeneti intézkedés volt, s azt a jogi szakiskolát is, melyen *Poenaru Petrach* 1831/2-ben úgy szervezett, hogy ott tanítottak római jogot, közjogot, kereskedelmi és büntetőjogot — az 1848-iki forradalmi viharok elsöpörték. De a szünet csak három évig tartott, mert 1851-ben már a Moldváért, s kivált annak fővárosaért (*Jassi*) nagyon érdeklődő fejedelem: *Stirbei Barbu* a két osztályú mérnökiskola mellett, még egy három éves tanfolyamu akadémiát is nyitott. Sajnos azonban, hogy e két intézetet alig látogatták a tanulók. A mérnökiskolának néha egyetlen hallgatója sem akadt. a jogakadémiának pedig, hol az 1863—64-iki tanterv szerint eléadták a római jogot, a közjogot, a büntetőjogot, közigazgatást, nem-

zetgazdaságot — még a legjobb években sem volt félszáz hallgatója sem. Ugyanez évben még két philosophiai szakiskola is állott fenn, melyeknek egyikén nyelvtudományt, történelmet és bölcséletet, másikán pedig mathesist és természettudományt tanítottak. Ezt a két szakiskolát 1864-ben *I. Sándor* (Cuza) idejében, mint két facultást, összekapcsolták a jogakadémiával, mint harmadik facultással, s élére a tanártestületből választott rectort állítván, s eléállt a bukaresti egyetem, miután ugyanaz a fejedelem már azelőtt négy évvel a jassii főiskolát alapította, kárpótlásul azért a veszteségért, melyet a miatt szenvedett Jassi, Moldvának régibb fővárosa, hogy az akkor egyesült dunai fejedelemségek fővárosát Bukarestbe tették át.

Az új egyetem, melyről 1865-ben került ki az első jogi doktor, oly gyors haladásnak indult, hogy helyiségei nemsokára elégteleneknek bizonyultak, s egyszersmind egy orvosi facultás felállítása is szükségessé vált, a mi 1869-ben meg is történt. Ekkor a négy facultásból álló egyetem 186 hallgatójával átköltözött új palotájába, az úgynevezett Akadémiai körútra (Boulevard de l'Académie). Az új főiskolának, melyet az ország tudománykedvelői mindenkép támogattak, már 1884—5-ben, midőn egy theologiai facultással kiegészítettet, 450 hallgatója volt. Ez a szám azután rohamosan emelkedett, úgy, hogy 1892—93-ban 759-re nőtt, és köztük volt 262 orvostanhallgató, 195 joghallgató, 171 bölcsészeti, 114 mathem.-természettudományi és 17 theologiai hallgató.

Az egyetem legkiválóbban szervezett kara ez idő szerint az orvosi, melynek több mint huszonhárom és az orvosi tudás minden ágát felölelő tanszéke van s a velök kapcsolatban álló klinikák, laboratoriu-mok és gyűjtemények, igen nagy költséggel és nagy gonddal rendezettek be. Van bacteriologiai és kórboneztani intézet, melynek igazgatója: Babes dr., kit tőlünk, mint egyetemi volt rendkívüli tanárt, hívtak oda a vegytani és vegyelemző intézet főnöke *Lendvay B. dr.* A jogi facultásnak tíz tanszéke van: kettő esik a római jogra és közjogra. A theologianak nyolcz a tanszéke, és az elég; valamint szintén eléggé be van rendezve, a más két facultás: a philosophiai tizenegy tanszékkel (rumén nyelv és irodalom, archeologia, ókori történelem, philosophia, logika és philosophia történelme; végül psychologia, paedagogia és aesthetika. Hiányzik e karból a földrajznak és a középkor történelmének a tanszéke. A mathem.-természettudományi facultáson szintén tizenegy tanár működik: s képviselve vannak: az astronomia és geodäsia, felsőbb mathesis, mechanika, szerves vegytan, természettan, állattan, növénytan, ásványtan, s még öt helyettes tanár is működik, kik a szerveslen vegytan, mathesis, leíró geometria, s az optika és statisztika tanításával foglalkoznak.

A mondottakból kitetszik, hogy Oláhország bukaresti főiskolája, berendezésben, nem akar elmaradni a nyugoti nemzetek egyetemeitől.

Folyóiratok.

— Az Erdély, az Erd. Kárpát-Egyesület ér'esítője II. évfolyama egy tartalmas kettős füzettel zárult be. *Tóglás* István nyitja meg ezt a lunkányi (Hunyad vm.) búvópatak leírásával. *Dr. Hermann* Antal a hegyek kultusza Erdély népeinél ez jeles értekezését befejezi. *Dr. Szentpétery* János az Alsó-Járáról — Szegézsra vezető útát írja le röviden. *Karácson* Béla a Kolozsvártól Vajda-Hunyadig tett történelmi kirándulást beszéli el. *Kuszkó* István Vágó Bertalan fényképeit ismer-teti az erdélyi részekből. A balázsfalvi román ifjúság kolozsvári kirándulása, Rege a Leányvárról, Irodalmi szemle, Különfélék, Turistasági érte-ítések, Egyesületi életről szóló jelentések változatos sorozata zárja be a füzetet, a melyben végül ez évfolyam bűzgő szerkesztője *Veress* Endre egyéb elfoglaltatásai miatt bú-csut vesz az „Erdély“-től. Oszintén sajnáljuk távozását, mert ügybuzgó, am-bitiosus szerkesztőnek bizonyult, a ki az erdélyi turista irodalom fejlesztését szívében viselte és az „Erdély“-t magasabb színvonalra emelte. Utódja *Gyalui* Farkas lesz a szerkesztésben, a kinek működéséhez szintén szép reményeket fűzünk s neki a legszebb sikereket kívánjuk e szépen fejlődő egyesület s an-nak értesítője szolgálatában.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1894. Január XVIII. évfolyam 1 füzetében *Némethy* Géza szól hozzá „*Lygdamus méltatásához*“, védelmébe bevén a költőt, mint a kinek volt inventiója, tárgya új és eredeti. — *Bognár* Teofil az ismeretes *Argirus* historiát hasonlítja össze a Leombruno-féle olasz mesével, a mely szabad átdolgozásának tartja. — *Pecz* Vilmos nyelvészekre nézve igen tanulsá-gos dolgokat mond el: „*Az analogia az újjörög szavak képződésében*“ című cikkében, a melyet már az Erdélyi Múzeum X. kötetében jelzett volt. — *Se-bestyén* Gyula „*Az ismeretlen Homer fordítóról*“ *Simony* Imréről szól, a kinek teljes kéziratát sikerült a Philologiai társulat számára megke-ítteni. — *Kégl* Sán-dor „*Amáuat és a Hindusztáni drámá*“—ról mond el érdekes dolgokat a hindu irodalomból. — *A Hazai Irodalom* rovatban *Hegedűs* István tesz számos meg-jegyzést *Csengeri* János *Aeschylus Oresteidja* fordításáról, a melyet egészben véve elismerésre méltat: *Vári* Rezső, *Némethy* Géza Tacitus Analesei kiadását dicséri. *Vozári* Gyula Szántó Kálmán Stiliztikáját ismerteti igen kedvezően. — *A Külföldi irodalom* rovatban *Gomperz* „*Griechische Denker*“, *Ziemer* (Gillhau-sen) *Lateinische Schulgrammatik*, *Loubens* Les proverbes et locutions de la langue française, *Alexandre* Le musée de la conversation című művek vannak ajánlólag ismertetve. — *A Philologiai program-értekezések* rovatban *Kassai* Gusztáv (Platoról), *Kálmán* Miksa (Az idegen nyelvek tanításának reformja), *Roseth* Arnold (A latin nyelvtani műszók), *Novák* Béla (Kalászatok a történe-lem és hazafias költészet mezején), *Soós* József (De Nicolai Istvánffy Pannoni latinitate), *Wigand* János (A költői igazságszolgáltatásról) *Ényi* László (Egy-két irálytani óra To'di nómán), *Kiss* Gábor (A murányi Venus) dolgozatait is merteti. — A tartalomdús füzetet *Vegyések* és *Könyvészet* zárják be. —i. —s

— *A Hadtörténelmi Közlemények* m. é. ötödik (decz.) füzetével VI. évfolyama zárult be a M. T. A kadémia hadtud. biz. e becses folyóiratának, melyet *Rónai* Hor-

váth Jenő honvéd őrnagy szerkeszt kiváló buzgalommal és szakértelemmel. O maga nyitja is meg e füzetet egy nagyérdékű munkával „*Bocskay István háborújáról Rudolf ellen 1604—1606.*“ a mely eddigelé hadtáulilag méltatva kellőleg nem volt. Dr. *Illéss János* Adatokat közöl a szolnoki vár építéséhez 1550-ből és első ostromához 1552-ben. *Bárczay* Oszkár az 1278. morvamezei ütközet leírását fejezi be 1278-ból. Dr. *Komáromy* András A bányavidéki véghelyeket ismerteti 1610-ből. (Komáromtól—Hollókőig mintegy 15 vár őrségének rövid kimutatását.) Dr. *Szendrei* János befejezi a Magyar hadtörténelmi emlékek leírását a külföldi múzeumokban, e 4-ik közleményben a Bécs városi történelmi múzeum gyűjteményét tárgyalván, képekkel illusztrálva (köztük szent István kardját, Mátyás király pajzsát, Zrínyi Miklós kardját stb.) A tárczában érdekes apróságok váltogatják egymást. A füzet elejét Bocskay fejedelem arcképe díszíti.

— *A Századok* m. é. decz. füzetét, melylyel a XXVII. évfolyam végződik, *Thury* József nyitja meg, arról értekezvén, hogy ki volt a „vak török császár?“ (tulajdonképen a török uralkodó ház ama tagja), a ki Zsigmond uralkodása végén hazánkba költözött s kimutatja, hogy nem más volt, mint Szaudsi bég, a kit apja I. Murad szultán megvakított. A 2-ik közlemény töredék *Fraknoi* Vilmos sajtó alatt lévő munkájából: A magyar királyi kegyúri jog kezdeteiről Magyarországon. *Pór* Antal folytatja mutatóványait: A történelmi jelenetek korhű rekonstruálásáról. Dr. *Komáromy* András A bihari szent-Jánosi monostorról ír. *Weber* Samu: A boszorkányságról, különös tekintettel a Szepességre. Történelmi irodalom (könyvismertetések) és Tárca közlemények fejezik be a füzetet.

— *Az Archeologiai Értesítő* 5. decz. füzetével az új folyam XIII. kötete zárul be. *Hampel* József a nagyérdemű szerkesztő, a ki magas színvonalra emelte ez előtte elposványosodott folyóiratot, nagyérdékű értekezéssel kezdi meg a füzetet a Skythiai emlékekről Magyarországon, gazdag illusztrációkkal. *Téglás* Gábor A római bányászok temetkezési módjáról Dácziában ír. *Gróh* István a nyír-bátori ev. ref. templomot ismerteti (alaprajzzal.) *Myskovszky* Viktor Árva-megyei műemlékeket méltat. *Pór* Antal és *Pulszky* Károly a Krumai Mária képről nyilatkoznak. *Nagy* Géza egy XII. sz. magyar gyűrűt ír le. *Mihalik* József Adalékokat közöl hazai ötvösségünk történetéhez. *Bárczay* Oszkár Családczimereket ismertet hazai emlékeken. Levezetés (régészeti leletekről) s különfelék zárják be a tartalmas füzetet, melyhez az egész évfolyam sokoldalú tartalomjegyzéke van csatolva *Borovszky* Samu gondos összeállításában.

— *Az Irodalomtörténeti Közlemények* mult évi 4-ik füzetét *Kanyaró* Ferencz értekezése nyitja meg a Zrínyiasz keltéről és költőjéről. Fölkutatja és kimutatja a Zrínyiasznak alanyi vonatkozású részeit s ezek alapján a költemény keltét az 1647/48-ik év telére teszi. *Széchy* Károly újabb adalékokat közöl Ányos Pál és P. Horváth Endre irodalmi munkásságáról, nagy részt kiadatlan kézirati források alapján. *Révész* Kálmán egy XVII. sz.-i verset közöl a táncz ellen. „Maga az híveknek *Tudni*, mint szenteknek, Kellene eféléket“, így adja a 4-ik strophát. Az eredetiben „tudni“ helyett *futni* áll. A bevezető részben csodálkozik Révész, hogy a másoló református ember létére keresztény-t ír keresztény helyett. De ezen nincs mit csodálkozni, mert a XVII. sz. első fele óta valláskü-

lönbség nélkül írtak keresztényt s csak nem rég, az ötvenes években, írják a reformátusnak vallott *-tynt* a katolikusknak nézett — *tény*-nyel szemben.— Sok érdekes van a *Szy* által közzé tett Ka-inczy-levelekben. A *Nagy* Iván közölte Barcsay-levelekben a 470 lapon ezt találjuk: „Kolozsvar 5-dik mart. 1791. *Tegnapi session a Magyarországgal való egyesülés mind a három nemzetnek egyenlő akarattjával elvégeztetett* . . . Ebben ugyan meg fog csendülni némelyeknek a füle Bécsben.“ Valamivel hátrább: „Azt mondja Túry, hogy az ország azt végezte, hogy jobbdágy ne legyen; de cselédnek valót az ember mégis vehessen; a mely ugyan szükséges Erdélyben, mert nem lehet drága pénzen is valamire valót kapni.“ Látni lehet ezekből, mily eszmék foglalkoztatták Erdélyt abban az időben, mikor az első magyar tudós társaságot is megalkották. A füzet további része a Meyer-féle lexicon részrehajló irodalomtörténeti adatait világítja meg s *Dózsa* József Czakó életéről írt érdekes művét ismerteti. *K—ó*

— *Az Ethnographia* IV. évfolyama egy hármassal fejeződött be. Első cikkét a mostani szerkesztő, dr. *Munkácsi* Bernát írta A magyar népies halászat műnyelvéről. *Kálmány* Lajos Gyermek-ijesztők és rablók nyelvnyománnyainkban cz. a. értekezik. *Hermann* Antal A vándorzigányok rovásjeleit ismerteti. *Vikár* Béla A N.-Múzeum néprajzi gyűjteményeink új gyarapodásáról ír. Külföldi irodalmi-szemle fejezi be a füzetet.

— *Az Akadémiai Értesítő* decz. füzetével a IV. kötetet fejezte be a folyóirat megteremtője, *Szily* Kálmán. Első közleménye Gróf Széchenyi István hírlapi cikkeiről szól *Zichy* Antaltól, a második *Hampel* József r. tanár székfoglalójának kivonata, A népvándorlási kor ornamentikájáról hazánkban. Ezt követik az Erdélyi costume képek a XVII. századból *Thaly* Kálmán előadásából. A bolognai egyetemi könyvtárbeli Marsigli-iratok közt talált XVII. sz. gyűjtemény ismertetése ez, a melyben erdélyi magyar, székely és szász viseletek színes rajzai maradtak fenn 25 aquarel képben. (7 magyar és székely, 16 szász, 2 anabaptista morva testvér visület-képe.) *Török* Aurél Adatokat közöl az Árpádok testereklyéinek embertani búvárlatához. Aztán *Goldzieher* J jelentése következik Szász-Koburg Gothai Fülöp herceg numismatikai dolgzatairól. *Acsády* J. A pozsonyi és szepesi kamarákról 1565—1604 ír. Folyóiratok szemléje zárja a füzetet.

— *A Protestáns Közlöny*, az erdélyi egyházkerületi heti közlönye, melyet *Szász* Gerő esperes szerkeszt, 24-ik évfolyamába lépett ez új esztendőben. Egyházi tartalmú cikkein kívül sok becses cultur- és egyház-történeti adalék van felhalmozva eddigi évfolyamai hasábjain, melyeknek Erdély történetének írói nagy hasznát veszik és fogják venni ezután is. Ilyen a legújabb 1. 2. számában olvasható is az Apafi korában élt „Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök életéről“, melyet *Konez* József írt meg, nagy részt eredeti, a Teleki grófok levéltárából merített adatok alapján. A Prot. Közl. előfizetési ára egy évfolyamra 6 frt.

— *Keresztény Magvető* múlt évi utolsó füzetében *Péterné* Dénes Kovácsi Antalt jellemzi, mint egyházi író. *Kanyaró* folytatja „Unitárius történetírás és Kálvinortodoxia“ cz. polemiáját. *Csifó* Salamon látogatását írja le az angol-szász hitrokonoknál; *Kovács* János az amerikai legelső unitárius ekklésia (Baltimore) 75-ik évforduló ünnepét ismerteti.

— *Vallás és Egyház.* cz. a. új ev. prot. havi közlöny indult meg az új évvel Kolozsvárt *Zoványi Jenő* ev. ref. lelkész szerkesztésében, melynek irodalmi munkakörünkbe vágó közleményeit érdeklődéssel fogjuk mi is figyelemmel kísérni és regisztrálni. Előfizetési ára egész évre 2 korona.

Szaksosztályi Értesítő.

Szaksosztályunk m. é. decz. 16-án Szamosi János elnöklete alatt ülést tartott, melyen 1, *Brassai Sámuel*: fejlődés és erkölctan cz. értekezését ol- vasta fel *Felméri Lajos*; 2, *Jankó János* „Igriczek a Biharhegységben“ cz. dol- gozatát a titkár.

Új tagokul felvétettek 1893-ra: Dr. *Csánky Dezső*, a M. T. Akadémia I. tagja (Budapest), *Csontos Olivér* ügyvéd (Maros-Vásárhely), dr. *Jankó János*, a Földrajzi Társaság titkára (Budapest). 1894-re: *Tauszik B. Hugó* iparkamarai elnök (Maros-Vásárhely), *Czigler Ignác* tanár, *Bellaágh Etele* prem. kanonok, *Erdélyi Lajos*, *Melich János*, *Vas Miklós* tanárjelöltek (Kolozsvárt). Mindeniket ajánlja a titkár.

Szaksosztályunk f. é. első ülését jan. 13-án tartotta meg *Szamosi János* elnöklete alatt. Felolvastatott 1, dr. *Lindner Gusztáv*: A Kolozsvári Kalandos- társulatokról; 2, *Kanyaró Ferencz*: Torda, Aranyos-szék, Toroczkó magyar népéről.

Új tagul felvétellett dr. *Borcsa Mihály* főgymn. tanár Szászvároson (aj. a titkár.)

A Múzeum-Egylet tagjai közül a szaksosztálynak tagjai:

Abt Antal dr.	Finály Henrik dr. alapító	Nagy Károly
Balázs Elemér dr.	Gyalui Farkas dr.	Nagy-enyedi ev. ref. fő-
Bálintitt József br. alapító	Gyarmathy Miklós alap.	iskola, igazgató t.
Békésy Károly dr.	Gergely Samu dr.	Parádi Kálmán dr.
Boros György	Groisz Gusztáv dr.	Sándor József
Böhm Mihály	Hegedűs Sándor alapító	Schilling Lajos dr.
Brassai Sámuel dr. alap.	Jakab Elek alapító	Szabó Sámuel
Cseh Lajos	Jósika Sámuel báró	Szamosi János dr.
Csernátoni Gyula dr.	Kanitz Ágost dr. alapító	Szász Béla dr.
Dániel Gábor alapító	Koch Antal dr.	Szász Domokos
Demeter Károly alapító	Kolosvári Sándor dr.	Szász Gerő
Erődi Béla dr.	Kolozsvári Üri Casino ig. t.	Terner Adolf dr.
Esterházy János gr. alap.	Komáromi Ferencz	Torma Zsófia igazgató t.
Esterházy Kálmán gr. igaz-	Kövári László alapító	Török István dr.
gató t. és elnök	Kuun Géza gróf alapító	Vajda Gyula dr.
Farkas Lajos dr.	Kuun Kocsárd gr. igazg. t.	Veress Sándor.
Felméri Lajos dr.	Lindner Gusztáv dr.	
Ferenczi Zoltán dr.	Moldován Gergely dr.	Összesen: 50.

Rendes tagok és előfizetők:

N é v	Lakhelye	Belépett	F i z e t e t t			
			1891	1892	1893	1894
			forint			
Adorján Miklós	Csurgó	1884	2			
Ajtai K. Albert	Kolozsvár	1892	—	3	3	
Bajai cist rend. főgymn.	Baja	1884	2	2	2	
Balassa József dr.	Debreczen	1892	—	2	2	
5 Balásy Dénes	Budapest	1884	2	2	2	
Baligo János dr.	Temesvár	1884	2	2	2	
Balogh Péter	Szolnok	1893	—	—	2	
Barabás László	Szivák N.	1892	—	2	2	2
Bayer József	Budapest	1892	—	2	2	
10 Beöthy Zsolt dr.	Budapest	1891	2	2		
Bellaagh Etele	Kolozsvár	1894	—	—	—	
Bod Péter	N.-Szeben	1887	2	2	2	
Dr. Borcsa Mihály	Szászváros	1894	—	—	—	
Both István dr.	Zilah	1892	—	2		
15 Bournáz Ernő	Kaposvár	1884	2	2	2	
Brassai ev. főg könyvt.	Brassó	1890	2	2	2	2
Breán Kázmér dr.	N.-Bánya	1884	2	2	2	
Bpesti VII. k áll. főgymn.	Budapest	1884	—	—	2	
Bpesti VIII. k. áll. főreál.	Budapest	1892	—	2		
20 Csengeri János dr.	Budapest	1891				
Cserey József	Temesvár	1884	2	2	2	
Cserép József dr.	Arad	1891	2	2	2	
Csontos Olivér	M.-Vásárhely	1893	—	—	2	
Csánky Dezső dr.	Budapest	1893	—	—	—	
25 Czigler Ignác dr.	Kolozsvár	1894	—	—	—	
De Gerando Antonina	Kolozsvár	1888	3	3	3	
Demek Győző dr.	Nagyvárad	1884	2	2	2	
Dévai főreál isk. t.k. övt.	Déva	1890	2	2	2	
Dévai főr. isk. önk. kör	Déva	1888	2	2	2	
30 Eisler Mátyás dr.	Kolozsvár	1892	—	3	3	
Endrei Akos	Kaposvár	1889				
Erdélyi Lajos	Kolozsvár	1894	—	—	—	
Erdélyi Pál	Budapest	1891				
Erzsébetv. áll. főgymn.	Erzsébetváros	1890	2	2	2	2
35 Eröss József	Kolozsvár	1894	—	—	—	
Farkas Róbert	Kassa	1884	2	2	2	2
Farnos Dezső dr.	S. Szt.-György	1884	2	2	2	
Fazakas József	Kolozsvár	1884	3	3	3	
Fekete István	Aszód	1891	2	2	2	
40 Ferenczi Alajos dr.	Zenta	1884	2	2	2	
Fülöp Adorján dr.	Zenta	1884	2	2	2	
Füredi János	Temesvár	1892	—			
Gaál Lajos	Rzsnó	1892	—	2	2	
Geréb Márton	Kolozsvár	1884	3	3	3	
45 Gerecze Péter dr.	Pécs	1884	2	2	2	2

N é v	Lakhelye	Belépett	F i z e t e t t			
			1891	1892	1893	1894
			forint			
Görgei Arthur	Visegrád	1885	2	2	2	2
Gurnesevics Lajos	Nagy-Bánya	1887	2	2		
Hám Sándor dr.	Kolozsvár	1892	—	3	3	
Hegedüs István dr.	Budapest	1884	3			
50 Héjjas Pál	Csurgó	1890				
Henning Rudolf	Nagy-Szeben	1889	2	2	2	2
Heinrich Gusztáv dr.	Budapest	1892	—	2	2	2
Horváth Cyrill	Baja	1891				
Holczhammer János	Kolozsvár	1894	—	—	—	
55 Imre Lajos dr.	H.-M.-Vásárh.	1887	2	2	2	2
Incze István	Márm.-Sziget	1891	2	2	2	
Jankó János dr.	Budapest	1893	—	—	—	
Jánosi Péter	Sz.-Údvarh.	1884	2	2	2	
Jármy József		1893				
60 Kanyaró Ferencz	Kolozsvár	1893	—	—	3	
Kapás Aurél	S.-A.-Újhely	1891				
Karácson Béla	Kolozsvár	1893	—	—		
Kassai prém. főgymn.	Kassa	1888	2	2	2	
Keil Alajos Dr.	Szentes	1884				
65 Kolozsv. unit. főg. t. k.	Kolozsvár	1891	3	3	3	3
Kolozsvári tanitónő k.	Kolozsvár	1884	2	2	2	
Kolozsvári polg. isk.	Kolozsvár	1884	2	2	2	
Konáromi Lajos	Budapest	1892	—	2	2	
Kondor József	Csurgó	1884	2	1		
75 Kónya Ferencz	Miskolcz	1884	2	2	2	
Fovács János	Kolozsvár	1884	3	3	3	
Kölln Gyula Norbert	Sz.-Somlyó	1889	2			
Körmöczbányai főreál.	Körmöczb.	1889	2	2	2	
Körösy Sándor	Fiume	1893	—	—	2	
75 Krenner Miklós	Kolozsvár	1894	—	—	—	
Kulcsár Endre	Debreczen	1887	2	2	2	
Lázár Gyula dr.	Kolozsvár	1889	3	3	3	
Lehmann Róbert dr.	Kolozsvár	1884				
Lichtenegger József	Szatmár	1884	1			
80 Márki Sándor dr.	Kolozsvár	1892	—	3	3	
M.-vásárh. ev. ref. coll.	M.-Vásárhely	1887	2	2	2	
Melich János	Kolozsvár	1894	—	—	—	
Mészáros Lajos	Zenta	1888	2	2	2	
Mika Sándor dr.	Budapest	1884	2			
85 Miskolczi ev. ref. főg.	Miskolcz	1887	2	2	2	
Nagy József	N.-Szeben	1884	2	2	2	
Nagyváradai reálisk.	N. Várad	1886	2	2	2	
Neményi Imre	Uj-Pest	1892	—	2		
Novák László	Fűzér (Abaujm)	1891	2	2	2	
90 Óváry Kelemen	Kolozsvár	1884	3	3	3	
Pannonh. főap. könyvt.	Gy.-Sz.-Márt.	1884	2	2	2	2
Pap Károly	Kolozsvár	1892	—	3	3	

N é v	Lakhelye	Bélpett	F i z e t e t t			
			1891	1892	1893	1894
			forint			
Pecz Vilmos dr.	Kolozsvár	1892	—	3	3	3
Pór Antal	Esztergom	1889	2	2	2	
95 Radvánszky Béla báró	Sajó-Kazán	1890	2	2	2	
Révész Ferencz	Sz.-Somlyó	1889	2	2	2	
Rieger Imre	Temesvár	1884	2	2		
Rózsah. gymn. könyvt.	Rózsahegy	1890	2	2	2	
Sárospataki főiskola	Sárospatak	1890	2	2	2	2
100 Simon Gábor	Miskolcz	1884	2	2	2	
Sümei reáliskola	Sümeg	1890	2	2	2	2
Schöffler Leó	Sz.-Somlyó	1889	2	2	2	
Szabadkai főgymn.	Szabadka	1884	2	2	2	
Szatmári rk. főgymn.	Szathmár	1884	2	2	2	
105 Szalay Gyula	?	1890	2	2	2	
Szádeczky Lajos dr.	Kolozsvár	1892	—	3	3	
Számek György	Kolozsvár	1893				
Széchy Károly dr.	Kolozsvár	1885	3	3	3	
Székely-Mikó coll.	S.Szt.-György	1887	2	2	2	2
110 Sz.-udv. Kiss-féle ktár	Sz.-Udvarhely	1884	2	2	2	2
Székesfehérv. főreálisk.	Sz.-Fehérvár	1892	—	2	2	
Szentimrei István	Erzsébetvár.	1889	2	2	2	
Széplaki János	Kolozsvár	1893	—	—	3	
Szilágyi Gyula	N.-Enyed	1884	2	2	2	
115 Szilasi Gergely dr.	Kolozsvár	1884	3	3	3	
Szily Kálmán	Budapest	1892	—	2		
Szinnyei József dr.	Budapest	1887				
Takács Sándor	Budapest	1891	2	2	2	
Tauszik B. Hugó	M.-Vásárhely	1894	—	—	—	
120 Téglás Gábor	Déva	1884	2			
Telepy Károly	Budapest	1891	2	2	2	
Temesv. főisk. ifj.ktr.	Temesvár	1889	2	2	2	
Trencsény Károly	Zombor	1891	2	2	2	
Udvarhelyi ev.ref.főisk.		1894	—	—	—	2
125 Vajda Emil dr.	Sz.-Udvarhely	1884	2			
Váró Ferencz	N.-Enyed	1884				
Vas Miklós	Kolozsvár	1892				
Veress Endre	Kolozsvár	1892	—	3	3	
Veress Ignác	N.-Szeben	1890	—	2	2	
130 Wertner Mór dr.	Csáköva	1894	2	2	2	
Zentai községi gymn.	Kolozsvár	1884	2	2	2	
Zlinszky Aladár	Zenta	1892	—			
Zoványi Jenő	Zombor	1890	3	3	3	
Zolnai Gyula dr.	Székesfehérv.	1893	—	—	2	
135 Zsoldos Benő	Sárospatak	1884	2	2	2	

Összesen = 135. Mind összevéve = 185.

Megjegyzés: Az üres rovatok a tagdíj fizetlenségét jelentik.